

Pszichológia Doktori Iskola

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológia Intézet

Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program

A kritikai pszichológia lehetőségei a pszicho-tudományos intézményrendszer működésének vizsgálatában és fejlesztésében

Doktori (PhD) Értekezés Tézisei

Kis Kata Dóra

Témavezetők:

Prof. Dr. Csabai Márta,

Prof. Dr. Ullmann Tamás,

Prof. Emer. Erős Ferenc†

Doktori Iskola vezetője: **Prof. Dr. Bereczkei Tamás**

Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program vezetője: **Dr. Gyimesi Júlia**

1. Bevezetés és alapvetések

A disszertáció célja a kritikai pszichológia elméleti keretrendszerének bemutatása és alkalmazása a magyarországi pszichotudományos intézményrendszer vizsgálatára, különös tekintettel azok társadalmi beágyazottságára. A kutatás hangsúlyozza, hogy a kritikai pszichológia nem a pszichológia egy alternatív ága, hanem olyan tudományos megközelítésmód, amely a pszichológiai gyakorlatok társadalmi és hatalmi összefüggéseire fókuszál egy interdiszciplináris keretrendszerben. Az értekezés célja továbbá olyan szakmai ajánlások megfogalmazása, amelyek a kritikai pszichológia nézőpontjait integrálva segíthetik a pszichotudományos gyakorlatok és intézményi működés fejlesztését a hazai kontextusban.

1.1 Fogalmi keret és elméleti alapvetések

A kutatás négy kulcsfogalomra épül: ezek a *pszichokomplexum*, *pszichotudományok*, *mainstream pszichológia* és *kritikai pszichológia*. Ezek a fogalmak együtt alkotják azt a keretet, amely lehetővé teszi a pszichológiai tudás társadalmi és hatalmi beágyazottságának feltárását, valamint a vizsgálatok alapját képező elméleti összefüggések megértését.

A *pszichokomplexum* fogalma Nikolas Rose (1990) munkásságához kapcsolódik, aki rámutatott, hogy a pszichológia nem csupán tudományos diszciplína, hanem egy társadalmilag beágyazott, heterogén, mégis szabályozott rendszer, amely magában foglalja a pszichológia különféle intézményeit, gyakorlatait és diskurzusait. Ide tartoznak a pszichoterápiás praxisok, a pszichológiai diagnosztikai rendszerek, de a pop-pszichológiai diskurzusok és az önépítő könyvek is. A fogalom hangsúlyozza a pszichológiai tudás történetét, ami mindig is szoros kapcsolatban állt az adott korok és területek társadalmi, politikai és gazdasági struktúráival (Rose, 1990; Rose és Miller, 2008). A pszichokomplexum azonban nemcsak leíró fogalom, arra is rámutat, hogy a pszichológiai diskurzusok és intézmények miként járulnak hozzá a hatalmi hierarchiák fenntartásához. Rose (1990) szerint a pszichológia diskurzusai és gyakorlatai közvetett módon stabilizálják a társadalmi normákat, egyben elősegítik azok újratermelődését.

A *pszichotudományok* fogalma ezzel összefüggésben egy szűkebb területre vonatkozik, a pszichológiára mint tudományra és annak rokon diszciplínáira, mint például a pszichiátria, pszichoanalízis, neveléslélektan vagy kriminálpszichológia. Ezek a területek egyszerre jelentenek tudományos és gyakorlati mezőket, amelyek a mentális egészség, az oktatás, a diagnosztika és a társadalmi normák kialakítása szempontjából meghatározóak (Borgos, Erős és Gyimesi, 2019; Rose, 1979; 1990). A pszichotudományok fogalma nemcsak a különböző tudományos diskurzusok összefonódását emeli ki, hanem azok gyakorlati hatásait is. Az ilyen diskurzusok

nemcsak a tudományos közösségen belül határozzák meg a kutatás irányait, hanem a pszichológia hétköznapi alkalmazásában is alapvető szerepet játszanak, például abban, hogy mit tekintünk normálisnak vagy rendellenesnek társadalmi szinten (Rose, 1990; Parker, 2015).

A *mainstream pszichológia* fogalmát a pszichológia uralkodó paradigmájaként értelmezhetjük. Ez jelenleg az empirikus módszerekre, kvantitatív adatgyűjtésre és univerzális törvényszerűségek feltárására épül. Ez a megközelítés azonban gyakran háttérbe szorítja azoknak a társadalmi és politikai kontextusoknak a fontosságát, amelyekben az egyéni viselkedés végbemegy. Kritikusai szerint a mainstream pszichológia tudománya, habár nem tudatosan, de a normalitás fogalmát az uralkodó hatalmi struktúrák elvárásaihoz igazítja, miközben a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatát és azok strukturális okainak feltárását nem tekinti a terület feladatának (Teo, 2014; Fisher, 2021). A pszichológia individuális fókusza révén azonban hajlamos a társadalmi problémákat egyéni szintre redukálni, ezzel elkerülve azok tágabb, társas kapcsolatokra vonatkozó értelmezését (Fox et al., 2009).

A *kritikai pszichológia* ezzel szemben olyan megközelítés, amely nemcsak a pszichológiai gyakorlatok és elméletek vizsgálatára, hanem azok társadalmi és hatalmi beágyazottságának feltárására is törekszik. Ez a megközelítés arra hívja fel a figyelmet, hogy a pszichológiai tudás és gyakorlat nem értelmezhető függetlenül azoktól a társas viszonyoktól, amelyekben működik (Parker, 2007; Teo, 2021). A kritikai pszichológia hangsúlyozza, hogy a pszichológia nemcsak az egyéni problémák kezelésében, hanem a társadalmi hierarchiák fenntartásában is meghatározó szerepet játszik. E nézőpont szerint a pszichológia emberképe, diagnosztikai rendszerei és terápiás gyakorlatai implicit módon igazolják és erősítik azokat (Gergen, 1985, 1990; Teo, 2014).

A négy fogalom szoros összefüggésben áll egymással, és együttesen alkotják a disszertáció elméleti keretét. A fogalmak továbbá lehetővé teszik, hogy a pszichológiai tudást ne csupán tudományos diszciplínaként, hanem társadalmi és hatalmi dimenziókkal rendelkező komplex rendszerként vizsgáljuk, amely nemcsak leírja, de alakítja is az egyént és a társadalmi valóságot (Rose, 1990; Parker, 2015).

1.2 A disszertáció szerkezete és célkitűzései

A disszertáció két fő egységre tagolódik: egy elméleti keretre és egy empirikus esettanulmányokat tartalmazó részre. Az előbbi a kritikai pszichológia irányzatának bemutatása és kontextualizálása vállalkozik, az utóbbi saját kutatásokon keresztül demonstrálja a kritikai szemlélet gyakorlati alkalmazhatóságát a magyar pszichotudományos intézmények kontextusában.

Az elméleti rész Michel Foucault hatalomelméletére, Pierre Bourdieu mezőelméletére és Thomas Teo kritikai pszichológiai megközelítéseire épít. Foucault (1975, 1980) hangsúlyozta, hogy a tudás és hatalom összefonódik, és a tudományos diskurzusok a hatalmi viszonyok formálói és egyben tükröződései. Ez a megközelítés segíti annak megértését, hogy a pszichológiai tudás hogyan kapcsolódik az adott történeti és társadalmi struktúrákhoz. Bourdieu (1984, 1986) mezőelmélete ezzel összhangban arra világít rá, hogy a pszichotudományos intézmények működését a társadalmi tőke különböző formái – gazdasági, kulturális, szimbolikus – alakítják, és ezek hierarchikus struktúrák mentén rendeződnek el. Thomas Teo (2014, 2021) tovább mélyíti ezt az elemzést, hangsúlyozva, hogy a pszichológiai tudás társadalmi és hatalmi kontextusa nélkülözhetetlen annak kritikai vizsgálatához.

Az empirikus esettanulmányok közül az első a magyarországi nevelési tanácsadók intézményi működését történeti kutatáson és narratív interjúkon keresztül elemzi, különös tekintettel arra, hogy a gazdasági és politikai változások hogyan formálták az intézményi struktúrákat az 1960-as évektől napjainkig. Ez a kutatás bemutatja, hogyan formálják a társadalmi rendszerek a pszichológiai gyakorlatokat, és ezek milyen hatással vannak a szolgáltatást igénybe vevőkre. A második a magyar pszichológusképzés szerkezetének és társadalmi vonatkozásainak etnográfiai vizsgálata, ami fókuszcsoportos interjúkon keresztül tárja fel, hogy a képzési rendszer strukturális működése milyen hatással van a képződő szakemberek identitására. A disszertáció végül a kritikai nézőpontokat integrálva konkrét javaslatokat fogalmaz meg a pszichotudományos intézmények és gyakorlatok hatékonyságának növelésére.

2. Elméleti keret

Ez a fejezet a modern tudományosság történetét és lehetőségfeltételeit vizsgálja, különös tekintettel annak társadalmi beágyazottságára és az arra vonatkozó kritikai elméletekre. A disszertáció kiemeli, hogy a tudomány nem csupán objektív tények rendszere, hanem társadalmi, politikai és gazdasági erőviszonyok által formált dinamikus folyamat. A további fejezet részletesen bemutatja, hogy a tudományos intézmények és diskurzusok miként tükrözik, illetve alakítják a hatalmi struktúrákat és a társadalmi normákat.

2.1 A kritika eredete

A modern tudományosság alapjai az európai felvilágosodás időszakában bontakoztak ki, amikor a kontrollált megfigyelés és a kísérleti hozzáállás vált a megismerés alapvető módszerévé, egyben az objektív igazság megismerésének szavatolójaként. E szellemiséget tükrözi az 1660-ban alapított londoni Royal Society példája is, amely az egyik legrégebbi és legtekintélyesebb tudományos akadémia. Alakulásától kezdve a tudományos

igazság megismerésének kritikai szellemét hirdette, ám társadalmi homogenitása – magas társadalmi státuszú angol férfiak tagságára korlátozva – élesen rávilágított a tudományos közösségek társadalmi beágyazottságára és egyúttal a perspektívák sokféleségének korlátaira (McKie, 1960). Koen Vermeir (2006) tudományszociológus arról értekezik, hogy a tudományos közösségek igazságkeresése nem egy vákuumban történő folyamat, hiszen mind az igazságra, mind a megismerő folyamatra arra hatással vannak olyan “külső” tényezők is, mint az adott kor társadalmi, gazdasági és politikai erőviszonyai. Ezek a struktúrák meghatározzák, kik válhatnak tudóssá, milyen témák fontosnak, és mely eredmények tekinthetők érvényesnek és igaznak.

A tudomány kritikája a 20. században a Frankfurti Iskola munkásságában formálódott meg először átfogó módon. Az iskola alapítói, köztük Max Horkheimer, Theodor Adorno és Herbert Marcuse, a modern társadalmi és gazdasági rendszerek, valamint azok ideológiai struktúráinak kritikai vizsgálatára törekedtek. Horkheimer *Hagyományos és kritikai elmélet* című írásában (1976) különbséget tett a tényeket adottnak tekintő hagyományos elméletek és a társadalmi konstrukciókat feltáró kritikai elméletek között. Adorno és Horkheimer *A felvilágosodás dialektikájában* (2020) továbbá arra is rámutattak, hogy a tudomány, noha az objektív igazságkeresés eszközének tűnik, nem tudatosan, de hozzájárulhat a modern technokrata rendszerek működéséhez és a társadalmi-gazdasági struktúrák fennmaradásához. A Frankfurti Iskola kritikáival párhuzamosan a posztmodern és posztstrukturalista irányzatok – különösen Michel Foucault munkássága – új szempontokat vezettek be a tudományos diskurzusok vizsgálatába. Foucault (1969) szerint a tudományos tények nem objektív és örökérvényű igazságok, hanem az adott korszak specifikus hatalmi viszonyainak és diszkurzív gyakorlatainak következménye. A megközelítés szerint a tudomány azonban nemcsak passzív módon újratermeli e hatalmi struktúrákat, hanem azok alakítója is.

A két irányzat, noha eltérő hangsúlyokkal, de megannyi szempontból kiegészíti egymást. Míg a Frankfurti Iskola a modernitás társadalmi struktúráinak kritikájára és az emancipáció lehetőségeire összpontosít, a posztstrukturalisták – mint Foucault is – a hatalmi dinamikák és a nyelvi, kulturális rendszerek diszkurzív természetét emelik ki (Huszár, 2007). A kritikai pszichológia szorosan kapcsolódik ezekhez az elméleti hagyományokhoz. Nikolas Rose, Kenneth Gergen és Ian Parker például Foucault és a Frankfurti Iskola belátásait egyaránt alkalmazták a pszichotudományok társadalmi beágyazottságának vizsgálatában. Rose (1996; 1999) különösen hangsúlyozta, hogy a két irányzat ötvözése árnyaltabb megértést nyújthat a pszichológiai diskurzusok és intézmények működésének társadalmi és kulturális kontextusáról. Jelent disszertáció ezen interdiszciplináris megközelítésre épít, különös figyelmet fordítva a hatalom és tudás kapcsolatára, valamint annak pszichológiai vonatkozásaira.

2.2 Hogyan válik a tudás hatalommá?

Michel Foucault munkássága alapvető jelentőségű a hatalom és a tudás összefüggéseinek megértésében. Megközelítése szerint a hatalom nem csupán egy adott központból eredő, elnyomó mechanizmus, ahogy azt az uralkodók, vagy ideológiák esetében hajlamosak vagyunk elképzelni, hanem decentralizált, és minden emberi viszonyt áthat valamilyen értelemben. Így a hatalom társadalmi interakciókon keresztül formálja az emberek gondolkodását, viselkedését és identitását. Az erőviszonyok ilyen módon folyamatosan változó hálózata hozza létre azokat a hatalmi struktúrákat, amelyek meghatározzák az egyéni működésmódokat (Foucault, 1999).

Ebből a perspektívából a hatalom és a tudás elválaszthatatlan egymástól. Foucault igazságrezsimként írja le azt a rendszert, amely meghatározza, hogy mi számít igazságnak egy adott korban és társadalomban, illetve ki rendelkezik az igazság megállapításának jogával. Az igazságrezsim nem pusztán filozófiai kérdés, hanem a társadalmi és intézményi mechanizmusok része, amelyek szabályozzák az igazság előállítását, elfogadását és terjesztését. Például a tudományos intézmények – egyetemek, kutatóintézetek, laboratóriumok – határozzák meg, hogy milyen módszertan és diskurzus tekinthető érvényesnek. Hasonlóképpen, az orvosi intézmények szabályozzák az emberi testről szóló tudást, míg a bíróságok a jogi értelemben vett normákat alakítják (Foucault, 1990; Rose, 1990).

Ebben a felfogásban a hatalom tehát nemcsak elnyomó, de produktív is: azáltal, hogy új kategóriákat, intézményeket és identitásokat hoz létre, befolyásolja az emberek önértelmezését és társadalmi szerepeit. Ez különösen jól megfigyelhető a pszichotudományok területén, ahol a tudományos diskurzusok azzal, hogy leírják például mi számít „normális” elmeműködésnek vagy viselkedésnek, egyben aktívan formálják az egyének gondolkodását és viselkedését. Ennek példái az olyan, mára anakronisztikus diagnózisok, amelyek a korabeli orvosi és társadalmi normákat tükrözték. A hisztéria például nem egyszerűen orvosi kategóriát jelentett a 19. század végén, hanem hatalmi eszközként is szolgált, az érintett személyek – nagyrészt nők – életének szabályozásában. A hisztériát, amelyet „női betegségként” definiáltak, olyan kezelési módszerekkel igyekeztek gyógyítani, mint a pihenőkúra vagy a manuális stimuláció, amelyek nemcsak a nők autonómiáját korlátozták, hanem hagyományos társadalmi szerepeiket is megerősítették. Mindez jól illusztrálja, hogyan hatottak a pszichotudományok a társadalmi normák és hierarchiák fenntartására, kiváltképp abból a jelenkori perspektívából, melyben a kórkép már hitelét veszítette (Mitchell, 1984; Showalter, 1987).

A tudás hatalommá válásának mechanizmusa nemcsak az egyének életére, hanem a társadalmi struktúrákra is kihat. Ian Hacking történeti ontológiája szerint az olyan tudományos fogalmak, mint a trauma vagy a

gyermekfejlődés, nemcsak leírják a valóságot, hanem alakítják is azt. A trauma fogalma például a 19. században a fizikai sérülések kontextusában jelent meg, majd Freud munkássága révén a pszichés sérülések területére is kiterjedt. A modern pszichológiában a trauma fogalma már szélesebb értelemben is használatos, ami új önértelmezési lehetőségeket és terápiás megközelítéseket eredményezett. Hasonlóan, a gyermekfejlődés fogalma radikálisan megváltoztatta a gyermekekről való gondolkodást és az oktatási rendszereket. Ezek a példák megmutatják, hogy a tudományos kategóriák nemcsak a társadalmi valóságot tükrözik, hanem formálják is azt, befolyásolva az egyének és közösségek mindennapi életét (Hacking, 2002).

A pszichotudományok központi szerepet töltenek be a modern társadalmakban, mivel nemcsak az egyének mentális állapotát vizsgálják, hanem olyan önismereti és önvizsgálati technikákat is közvetítenek, amelyek a jelenben elfogadott társadalmi normák fenntartásához is hozzájárulnak. A pszichológia ezért, Foucault szerint, nemcsak tudományként, hanem kormányzási technikaként is működik, amely a társadalmi viselkedést formálja és szabályozza, ugyanakkor nemcsak az uralkodó társadalmi struktúrákat tükrözi, hanem azok legitimitását is erősíti, miközben az egyének gondolkodásmódját és viselkedését alakítja (Foucault, 1991; Parker, 2007). A fejezet azt hangsúlyozza, hogy a tudományos ismeretek nem függetlenek a társadalmi és hatalmi viszonyoktól.

2.3 A kritika tárgya – A pszichokomplexum

A fejezet a kritikai pszichológia központi tárgyát, a pszichokomplexumot vizsgálja, amely a pszichológiai diskurzusok, intézmények és gyakorlatok heterogén, mégis szabályozott rendszerét jelöli. A pszichológia területe nem definiálható egy egységes paradigmával vagy diszciplínával, hiszen számos irányzat létezik, melyek sokszor ellentmondanak egymásnak (ld. kognitív idegtudományos és dinamikus szemlélet). Az alkalmazási területek és az irányzatok fókusza is merőben eltér, elég csak felidézni az egészségpszichológia, neuropszichológia, fejlődéslélektan, vagy környezetpszichológia eltérő tudományos hozzáállásait. Nem csupán az alkalmazási területek, hanem a módszertani különbségek is megosztják a pszichológus közösséget. Míg a kvantitatív módszereket alkalmazó irányzatok az objektív mérési adatokat részesítik előnyben, a kvalitatív módszerekkel dolgozók az egyének szubjektív tapasztalataira összpontosítanak. Ez a diverzitás azonban nem csupán gazdagítja, de olykor nehézkessé is teszi a terület határainak pontos meghatározását, a diszciplína körülhatárolását.

Mindeközben a pszichológiai tudás központi szerepet játszik nemcsak a tudományos, hanem a hétköznapi diskurzusokban is. Az önégető könyvek, a pszichológiát népszerűsítő magazinok és médiatermékek, valamint

a poppszichológia szintén meghatározó tényezői annak, ahogyan a pszichológiai fogalmak és gyakorlatok formálják az emberek mentális egészségről és önfejlesztésről alkotott elképzeléseit (Rose és Miller, 2008).

Nikolas Rose (1979) a pszichológiát mint pszichológiai komplexumot írja le, amely nem pusztán egy diszciplína, hanem diskurzusok, intézmények és gyakorlatok heterogén, mégis szabályozott rendszere. Rose szerint a pszichológiai komplexum működés módjai nem a tudományos fejlődés, de nem is pusztán a gazdasági szükségszerűség egyenes következménye, hanem hatalmi viszonyok, tudományos és társadalmi erővonalak összefonódásának eredménye. A pszichológia intézményesülése a 19. század végére és a 20. század elejére tehető, amikor laboratóriumok, egyetemi tanszékek és szakmai egyesületek kezdtek kialakulni, megszabva a pszichológusok státuszát, a tudomány tárgyait és alkalmazási módjait (Rose, 1979). A folyamat nemcsak a pszichológia diszciplínájának fejlődését jelenti, hanem annak integrációját más területekre is, például az igazságszolgáltatásba, az oktatásba, a hadseregbe és az egészségügyi rendszerekbe. Ezáltal a tudományterület nem egyszerűen leírja, hanem formálja és szabályozza is a társadalmi viselkedést és normákat.

A pszichológiai komplexum igazságrezsime, ahogy Kenneth Gergen (1990) hangsúlyozza, a modern tudományok világképbe ágyazódik, amely az empirikus módszerekre, az objektív igazságba vetett hitre, valamint a tudás progresszív és kumulatív jellegére épül. Ezek a tulajdonságok jellemzik a mainstream pszichológiát, amelyet Rose (1979, 1990) és más teoretikusok (Fisher, 2021; Fox et al., 2009; Gergen 1985, 1990, 2001; Parker 2007; Teo, 2014) a jelenkori pszichológiai diskurzusok uralkodó paradigmájaként határoz meg, és amely a kritikai pszichológiai vizsgálódások kiindulópontja. Egy másik meghatározó fogalom a pszichotudományok, amely a pszichológia mellett magában foglalja a pszichiátriát, pszichoanalízist, pedagógiát és más rokon diszciplínákat is (Borgos, Erős és Gyimesi, 2019). A fogalom így lehetővé teszi a pszichológiai és kapcsolódó diszciplínák társadalmi és történeti összefüggéseinek integrált vizsgálatát, mivel ezek a tudományágak nem elkülönülten léteznek, hanem egymásra épülve és egymást kölcsönösen formálva alakítják ki azt a rendszert, amelyben a tudományos és gyakorlati pszichológia működik. A disszertációban a fogalmak azért kerülnek bevezetésre, mert ezeken keresztül értelmezhetővé válik a pszichológia társadalmi beágyazottságát, miközben bemutatják, hogyan formálják és tartják fenn a tudományos diskurzusok és gyakorlatok a társadalmi normákat és hierarchiákat.

3. Mi a kritikai pszichológia?

A fejezet célja, hogy meghatározza a kritikai pszichológia fogalmát, bemutassa annak fő irányzatait, és rávilágítson a terület közös alapelveire. A kritikai pszichológia célja nem a pszichológia mint tudomány érvényességének megkérdőjelezése, hanem annak belső működésének és társadalmi beágyazottságának vizsgálata. A kritikai pszichológiai hozzáállás a pszichotudományok globalizációjának hatására vált olyan nemzetközi mozgalommá, amely megkérdőjelezi a mainstream pszichológia alapvetéseit, például a világ megismerhetőségét, az egyetemes pszichológiai tulajdonságokat és az empirikus módszerek mindenhatóságát (Berkovics, 2003). Ahogy azonban a pszichológia egységes meghatározása is problémás, úgy a kritikai pszichológia sem rendelkezik egyértelmű definícióval. Ian Parker (2007) megfogalmazása szerint a kritikai pszichológia egyfajta meta-reflexió, amely nemcsak a pszichológia működését, hanem annak társadalmi, kulturális és történelmi beágyazottságát vizsgálja.

Ugyanakkor Thomas Teo (2014) arra hívja fel a figyelmet, hogy a kritikai pszichológia céljai és módszerei között jelentős eltérések tapasztalhatók. Egyes irányzatok a hatalom működését vizsgálják, különösen azt, hogyan formálják a pszichológiai diskurzusok a modern szubjektivitást. Mások a szubjektivitás történelmi, kulturális és társadalmi összefüggéseit emelik ki, hangsúlyozva, hogy a pszichológiai tapasztalatok nem választhatók el ezektől a kontextusoktól. A gyakorlati orientációjú megközelítések az emancipációt és társadalmi igazságosságot helyezik előtérbe, például marginalizált csoportok támogatásával. Ezzel szemben a dekonstrukciós irányzatok a mainstream pszichológia alapfeltevéseinek kritikáján keresztül új perspektívákat, például feminista vagy posztkoloniális nézőpontokat hoznak be a diskurzusba. Ezek a példák jól mutatják, hogy a kritikai pszichológia egyszerre szolgál elméleti reflexióként és gyakorlati cselekvési alapként, miközben széles spektrumon mozog a hatalom kritikájától a társadalmi változás előmozdításáig. Bár ezek az irányzatok heterogének, a különböző célok és megközelítések gyakran egymást erősítik. Például a kisebbségi nézőpontok beemelése megköveteli a mainstream pszichológia dekonstrukcióját, míg az emancipatorikus gyakorlatok alapja a társadalmi reflexió hiányának kritikája.

A diverz irányzatok bizonyos közös alapelvek mentén mégis összekapcsolódnak. Először is, a terület kritikával illati a pszichotudományos paradigma társadalmi reflexiójának hiányát, hiszen a pszichológiai elméletek és gyakorlatok nem választhatók el attól kulturális és történelmi kontextustól, amelyben megszülettek. Teo (2021) szerint a szubjektivitás társadalmi és kulturális kontextusba ágyazódik. Ezek azonban nem egyszerűen "külső" tényezők, mivel az egyéni mentális életet alapjaiban határozzák meg. Foucault történelmi munkái is rámutatnak, hogy a szubjektivitásról alkotott elképzelések jelentősen eltérnek különböző kulturális és történelmi kontextusokban. Másodszer, ezen az alapon a kritikai pszichológiai irányzatok a pszichotudományok individuum fókuszú tendenciáit is bírálják. A mainstream pszichológia gyakran egyéni szinten kezeli olyan

problémákat, melyeknek jól körülhatárolható társadalmi, strukturális háttere van. Klaus Holzkamp (1983) szerint a biológiai adottságok és a társadalmi létezés egymástól elválaszthatatlanok, mivel az emberi létezés társadalmi közegben megy végbe. Parker (2015) szerint mindez azért problematikus, mert ezzel a pszichológia leválasztja az egyént saját társadalmi környezetéről, mintha pszichológiai folyamatai kizárólag belső tényezők eredményei lennének.

Harmadszor, a kritikai pszichológia rámutat a pszichológia normalizáló tendenciáira. A mainstream pszichológia az emberi viselkedés leírásakor impliciten egyfajta normatív értékítéletet is megfogalmaz arról, mi számít „normális” vagy „helyes” emberi viselkedésnek. E reflektálatlan értékítélet az egyenlőtlenségek fenntartásához vezetnek (Parker, 2015). Például, amikor a mentális egészségre vonatkozó diagnózisok a szegénység okozta stresszt egyéni problémaként - idegrendszeri, hormonális, genetikai, vagy egyéni traumaként - kezelik, az a társadalmi problémákat olyan egyéni egészségügyi kérdésként jeleníti meg, amely orvosi kezelést igényel, de nem tárja fel a probléma gyökerét. A kritika ezért igyekszik feltárni a normalitás mögött rejlő hatalmi viszonyokat és társadalmi igazságtalanságokat, új perspektívákat nyújtva a mentális egészség kérdéseiben (Frosh, 2003). Végül, a kritikai pszichológia bírálja, hogy a tudományterület nem reflektál saját meghatározottságaira. Parker (2015) rámutat, hogy a pszichológiai kutatások önreflexiójának hiánya megnehezíti a szakemberek számára, hogy reflektálhassanak saját pozíciójukra és előítéleteikre, ami szintén hozzájárul a meglévő társadalmi rendszerek fenntartásához. A kritikai pszichológia tehát a diszciplína széles körű reflexiójára törekszik, miközben párbeszédet kezdeményez a pszichológia és a társadalomtudományok között.

3.1 A pszichológiával szembeni kritikák történetisége

Ez a fejezet a pszichológiával szembeni kritikák történeti alakulását vizsgálja, bemutatva, hogyan formálódtak meg az eltérő gondolati irányzatok, amelyek hozzájárultak a jelenleg kritikai pszichológiának nevezett látásmód keretrendszeréhez. A freudomarxizmus és a Frankfurter Iskola kiemelkedő szerepet játszott a pszichológia társadalmi és politikai kontextusának vizsgálatában. Az iskola gondolkodói, például Horkheimer és Marcuse, a pszichoanalízist és a marxizmust ötvözték annak érdekében, hogy feltárják az ideológiák működésének és a társadalmi elnyomás pszichológiai mechanizmusait (Horkheimer, 1976; Marcuse, 1990). A gondolati iskola a kapitalizmus kritikáján keresztül mutatja be, hogyan alakítják a gazdasági struktúrák az egyének mentális életét (Adorno és Horkheimer, 2020). A szovjet pszichológia, Lev Vigotszkij és Alekszandr Lurija vezetésével, a tudat társadalmi-történeti meghatározottságát hangsúlyozta. Munkásságukban a pszichológiai folyamatok és a tudat nem érthetők meg a társadalmi kontextus

figyelembevétel nélkül (Vigotszkij, 1979; Lurija, 1976). Ez az irányzat alapvetően különbözik a freudomarxizmustól, hiszen a marxista alapelvek pszichoanalitikus alkalmazása helyett inkább a nyelv, a munka vagy a kulturális interakciók révén vizsgálják a pszichés folyamatokat (Holzkamp, 1991).

A német kritikai pszichológia az 1968-as diáklázadások hatására jött létre, Klaus Holzkamp vezetésével. Holzkamp a mainstream pszichológiát, vagy ahogyan ő nevezte, a „polgári pszichológiát” bírálta, mivel az individualizált megközelítése figyelmen kívül hagyta a társadalmi determináltságokat (Holzkamp, 2013). Az irányzat a társadalmi igazságosságot és ennek érdekében az egyének cselekvési potenciáljának növelését helyezte előtérbe (Tolman, 2003). A francia kritikai pszichológiai diskurzus kiemelkedő alakjai a 60-as és 70-es években Michel Foucault, Louis Althusser és Franz Fanon voltak. Foucault a pszichotudományok hatalmi és tudásmechanizmusait tárta fel (Foucault, 1969; 2004), míg Fanon a gyarmatosítás pszichológiai hatásait és a dekolonizáció szükségességét emelte ki (Fanon, 2008). Fanon különösen fontos a kritikai pszichológia számára, hiszen rámutatott, hogy a gyarmatosítás nemcsak gazdasági és politikai, hanem mély pszichológiai nyomokat is hagy az egyének és közösségek életében. Ugyancsak ebben az időszakban az antipszichiátriai mozgalom, különösen Thomas Szász munkássága, radikális kritikát fogalmazott meg a pszichiátria intézményeivel szemben. Szász szerint a mentális betegségek társadalmi konstrukciók, amelyeket a pszichiátria az eltérő viselkedések normalizálására használ, legitimálva az egyének szabadságának korlátozását (Szász, 1978).

A szociálpszichológia történetében az individualista megközelítések kritikája szintén kulcsfontosságú. Kurt Lewin akciókutatásai és terepgyakorlatai a társadalmi interakciók mélyebb megértésére törekedtek (Lewin, 1946), míg az irányzat egyre inkább a laboratóriumi kísérletekre korlátozódott. A kritikák arra hívták fel a figyelmet, hogy a szociálpszichológia eltávolodott a valós társadalmi kérdésektől, ami a terület relevanciavesztéshez vezetett (Ring, 1967; Pancer, 1997). A feminista pszichológiai kritika a patriarchális struktúrák és a nemek közötti egyenlőtlenségek pszichológiai megerősítését igyekezett dekonstruálni. Carol Gilligan (1982), Nancy Chodorow (2000) és mások rámutattak, hogy a klasszikus pszichológiai elméletek impliciten a férfi létmódot tekintik normának, míg a női tapasztalatokat vagy figyelmen kívül hagyja, vagy patologizálja (Gilligan, 1982; Mitchell, 1974). A feminista kritikák nemcsak bírálatokat fogalmaztak meg, hanem olyan „alternatív” elméleteket is kidolgoztak, amelyekben hely van a női perspektívának is. A kritikai pszichológia történetisége tehát rendkívül sokszínű, számos irányzat és gondolkodó hozzájárulásával formálódott. Mindezek az előképek különböző nézőpontokat és módszereket kínáltak, amelyek együttesen vetítették előre a kritikai pszichológia alapjainak megteremtését (Máriási, Fehér és Csányi, 2022).

3.1.1 A kritikai pszichológiai gondolkodás hazai vonatkozásai

A fejezet célja a kritikai pszichológia magyarországi történeti vonatkozásainak bemutatása. Bár a hazai pszichológia nem épített ki olyan expliciten kritikai irányzatokat, mint a nyugati diskurzusok, - hiszen ezek a rendszerváltás előtt csak nehezen tudtak eljutni az országba - bizonyos gondolati és gyakorlati törekvések rokoníthatók a kritikai pszichológia alapelveivel, például a társadalmi igazságosság előmozdításával, a hatalmi viszonyok elemzésével és a szélesebb körű pszichológiai segítségnyújtás megvalósításával. Ferenczi Sándor, Mérei Ferenc és számos magyar szakember pszichológiai kutatásai során társadalmi problémákra reflektáltak, a pszichológia alkalmazását pedig a társadalmi jó szolgálatába kívánták állítani.

Ferenczi Sándor a pszichoanalízist a társadalmi változások előmozdításának eszközeként látta. Épp ezért ingyenes pszichoterápiás klinikát alapított, ahol a társadalom peremén élők – szegények, nők, zsidók, homoszexuálisok – számára is elérhetővé vált az analízis. Ferenczi úgy vélte, az önismeret elősegítheti a társadalmi előítéletek felszámolását mind az elszenvedők, mind az alkalmazók körében. Munkája nagy hatással volt tanítványaira a Budapesti Iskolában, rajtuk keresztül pedig a nemzetközi pszichoanalitikus közösségre, beleértve Wilhelm Reich és a Frankfurter Iskola kutatóit is (Gaztambide, 2012; Erős, 2001). Mérei Ferenc, a magyar neveléstudomány és szociálpszichológia meghatározó alakja, a közösségek demokratikus működésének kutatását helyezte munkája középpontjába. A szocializmus korai időszakában a Népi Kollégiumok a társadalmi mobilitás elősegítésére szolgáltak, lehetőséget teremtve a munkásosztálybeli fiatalok számára, hogy az oktatás révén az új értelmiségi réteg részei legyenek. Mérei a kollégiumokat “laboratóriumként” kezelte, pedagógiai és szociálpszichológiai megfigyeléseket folytatott bennük, melyek célja a társadalmi feszültségek kezelésére és a közösségek demokratikus működésének fejlesztésére irányuló módszerek kidolgozása volt (Erős, 2016; Máriási, 2019).

Az 1970-es és 1980-as években zajló társadalmi beilleszkedési zavar (TBZ) kutatások a társadalmi devianciák, például az alkoholizmus és az öngyilkosság vizsgálatára irányultak. Noha ezek a kutatások nem a szocialista rendszer kritikájára vonatkoztak, számos szociális intézmény létrehozását eredményezték, mint például családvédelmi központok és krízisintervenciós intézetek (Csányi, Fehér és Máriási, 2022). Azonban a szélesebb társadalmi rendszerek kritikájának hiánya miatt e kutatások eredményei gyakran a fennálló rendszer fenntartását szolgálták. A szakmai közösségben kialakuló félinformális műhelyek és az ún. Pszichoterápiás Hétvégék alternatív fórumot biztosítottak a nyilvánosságtól részben elzárt szakmai diskurzusoknak. Ezekon a rendezvényeken a kutatók megoszthatták egymással tapasztalataikat és kísérletezhettek a hivatalos kereteken kívüli módszerekkel, például pszichodrámaival és pszichoanalízissel (Kovai, 2017b). A magyar pszichológia kritikai hagyománya tehát kettős képet mutat. Egyrészt az explicit rendszerkritika gyakorlásának hiánya és a

fennálló rendszerrel való alkalmazkodás korlátozta az irányzat lehetőségeit. Másrészt a társadalmi felelősségvállalás és a pszichológiai gyakorlat társadalmi hatásainak figyelembevétele olyan tendenciákat képviselt, amelyek osztották a kritikai pszichológia alapelveit.

3.2 A kritikai pszichológia kritikája

A kritikai pszichológia maga is kritikák tárgyává vált az elmúlt évtizedekben, mivel módszerei és megközelítésmódjai nem mentesek az ellentmondásoktól. Az egyik leggyakrabban hangoztatott bírálat az, hogy a kritikai pszichológia a mainstream megnevezéssel leegyszerűsíti a tudományterület sokszínűségét, így sokszor olyan elemeket is kritikával illet, amelyek nem minden esetben igazak a pszichológia egészére nézve (Csányi, Fehér & Máriási, 2022). E kritika kapcsán különösen fontos hangsúlyozni, hogy a pszichológia története során mindig is jelen volt a társadalmi és egyéni viszonyok reflexiója. Sok olyan elmélet és kutatás létezik, amely a pszichológia és a társadalom közötti kapcsolatot vizsgálta, és amelyek közül néhány kanonizált tudássá vált, mások azonban periférián maradtak. Ebből adódik a kérdés: szükség van-e egy különálló kritikai pszichológiai irányzatra, vagy elegendő lenne a meglévő pszichológiai aldiszciplínákra, például a szociálpszichológiára támaszkodni? A szociálpszichológia fejlődését vizsgálva látható, hogy az eredetileg társadalmilag releváns célkitűzésekkel indult, különösen Kurt Lewin munkássága révén, de az évek során egyre inkább elvesztette társadalmi jellegét. Pancer a szociálpszichológia válságáról beszél, amelyet az Észak-Amerikában elterjedt "kognitív forradalommal" állít összefüggésbe. Ez a paradigma az egyéni pszichológia és a laboratóriumi kutatások előtérbe helyezésével eltávolodott a társadalmi reflexiótól (Pancer, 1997). Pancer szerint egy kritikai szociálpszichológia képes lenne feltárni, miért fogadják el az emberek saját elnyomásukat, és hogyan lehetne előmozdítani a társadalmi szintű együttműködést és igazságosabb erőforrás-elosztást.

Egy másik jelentős kritika, hogy a pszichológia és az orvostudomány területén széles körben alkalmazott bio-pszicho-szociális modell szintén számol a pszichológiai jelenségek társadalmi dimenziójával. Habár a modell integrálja a biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezőket, kritikusai szerint mégis gyakran csak deklaratív jellegű, és nem kínál mélyebb megértést a társadalmi folyamatokról (Csányi, Fehér & Máriási, 2022). Ennek oka Ian Parker szerint, hogy a mainstream pszichológiai gyakorlatok, még ha figyelembe is veszik a társadalmi dimenziókat, nem reflektálnak kellőképpen a társadalmi struktúrák és rendszerek mélyebb mechanizmusaira (Parker, 2017). Ennek ellenpéldája például Ignacio Martín-Baró felszabadítás pszichológiája, amely arra irányul, hogy a pszichológia ne csupán az egyéni szenvedést enyhítse, hanem a társadalmi struktúrák átalakítására is törekedjen (Martín-Baró, 1994). Hasonló célokat szolgál a közösségi

pszichológia, amely az egyének és közösségek közötti interakciókra koncentrál, és a társadalmi igazságtalanságok felszámolását tűzi ki célul (Rappaport, 1977; Kagan et al., 2011).

A kritikai pszichológia gyakorlati megvalósítása szintén jelentős kihívásokkal küzd, ugyanakkor megannyi pozitív példát is fel tud mutatni. Ferenczi Sándor aktív technikája egy esete annak, hogyan lehet a terápiát elmozdítani a hierarchikus, szakértő-központú modelltől egy egyenrangú, résztvevő-orientált megközelítés felé (Bálint, 1968; Ferenczi, 1997). A kritikai pszichológia kritikái rávilágítanak arra, hogy az irányzat is küzd belső ellentmondásokkal, ugyanakkor értékes példákat is kínál arra, hogyan lehet a pszichológiai gyakorlatokat társadalmilag relevánsabbá és igazságosabbá tenni. A megközelítésekből származó tanulságok segíthetnek abban, hogy a pszichológia valóban hozzájáruljon a társadalmi rendszerek igazságosabbá tételéhez és az emberi jólét előmozdításához.

3.3 A kritikai nézőpont pszichológiai alkalmazásainak két példája

Ez a fejezet két teoretikus esettanulmányon keresztül mutatja be a kritikai pszichológia alkalmazását az alkalmazott pszichológiai gyakorlatok és elméletek területén. A példák célja, hogy rávilágítsanak a pszichológiai gyakorlatok mögötti társadalmi és kulturális dinamikákra, illetve a kritikai keretrendszer szerepére az ilyen folyamatok árnyaltabb megértésében. Az első esettanulmány az anorexia nervosa kezelést vizsgálja a pszichológia diszciplínájában kevésbé elismert embodiment paradigmán keresztül. Ez a megközelítés arra helyezi a hangsúlyt, hogy a mentális folyamatok szorosan összefonódnak a testi tapasztalatokkal és a környezettel való fizikai interakciókkal, szemben a klasszikus pszichológiai nézőpontok individuális és kognitív fókuszával (Merleau-Ponty, 2006; McBride & Kwee, 2018). Az embodiment perspektíva rámutat arra, hogy az anorexiát nem pusztán egyéni pszichés zavarként lehet kezelni, hanem olyan társadalmi jelenségként is, amely a női testtel kapcsolatos társadalmi normák és elvárások tükröződése (Bordo, 1990; Kiss, 2021). A paradigmán keresztül kritika fogalmazható meg a medikális és pszichiátriai betegségmodellekkel szemben, amelyek nem feltétlenül számolnak a test társadalmi beágyazottságával. Az embodiment értelmezése multidimenzionális megközelítést kínál, amely ötvözi a fiziológiai, pszichológiai és kulturális szempontokat. Ezáltal lehetőséget teremt arra, hogy az anorexiával diagnosztizáltak testi tapasztalataikon keresztül alakítsanak ki új viszonyt saját testükkel, ezzel elősegítve gyógyulásukat (Csabai, 2018; Túry, 2004).

A második esettanulmány az ökoszorongás jelenségét elemzi, amely a klímaváltozással összefüggő krónikus félelmet jelöli az Amerikai Pszichológiai Társaság meghatározásában (APA, 2020). A kritikai pszichológia perspektívája ezzel szemben hangsúlyozza, hogy az ökoszorongás egy valós fenyegetésre adott racionális

érzelmi reakció, amely nem szorítható pusztán egyéni diagnosztikai kategóriába. A kritikai keret új dimenziókat kínál a klímaválság kezeléséhez, komplex gazdasági és ökológiai ismereteken keresztül rámutat, hogy a klímaváltozás felett érzett szorongás valójában alkalmas lehet a társadalmi szintű cselekvések ösztönzésére, ezen keresztül fenntarthatóbb közösségek és gazdasági rendszerek kialakításához (Moore, 2018; Pihkala, 2021; Solnit, 2009). A két esettanulmány azt demonstrálja, hogy a kritikai pszichológia keretrendszere hogyan járulhat hozzá a pszichológiai jelenségek komplexebb megértéséhez. Az anorexia nervosa embodiment értelmezése és az ökoszorongás ideológiakritikája egyaránt rámutat arra, hogy a pszichológiai tünetek nem választhatók el a társadalmi és kulturális kontextusuktól.

4. A pszichotudományok kritikai vizsgálatának szempontjai

A fejezet a pszichotudományok társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozásainak elemzési szempontjait mutatja be. Állítása, hogy a klasszikus teleologikus történelemszemlélet, amely lineáris fejlődési ívként írja le a történeti folyamatokat, nem képes megfelelően megragadni azok összetettségét és az adott korszak sajátos jelentésvilágát. Maurice Halbwachs kollektív emlékezet fogalmának segítségével érthetővé válik, hogy a történelmi események értelmezése mindig a jelen szükségletei és ideológiai keretei szerint alakul (Halbwachs, 2018). E megközelítésekéből következik, hogy a múlt eseményeit és a tudomány történetét nem lehet elvonatkoztatni a történeti és társadalmi kontextustól, amelyben azok létrejöttek.

A fejezet bemutatja a történelemtudomány két nagy megközelítési módját, ezek a mikro- és makrotörténelmi perspektíva. A mikrotörténelem az egyedi események és személyek részletes vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, melyeken keresztül érthetővé válnak a szélesebb történeti folyamatokat (Peltonen, 2001). Például Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok – Egy XVI. századi molnár világképe* című művében egy olasz molnár inkvizíciós perének dokumentumai alapján tárja fel a kor népi kultúráját és hiedelmeit, ezzel világítva rá az európai társadalom gondolkodásának átalakulására a kora modern időszakban (Ginzburg, 2011). Ezzel szemben a makrotörténelem a hosszú távú történeti struktúrákra, mintázatokra koncentrál, ezt tükrözi Fernand Braudel „longue durée” fogalma is (Braudel, 1996). Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című művében évszázadokon átívelő társadalmi és gazdasági mintázatokat elemzett, hogy feltárja a mediterrán térség történelmi struktúráit, és megértse az ezek által alakított történeti folyamatokat.

A fenti történeti nézőpontok alapvető fontosságúak a pszichotudományok kritikai vizsgálatában is. Ennek érdekében a disszertáció Pierre Bourdieu mezőelméletét a mikrotörténeti, Immanuel Wallerstein világrendszer-elméletét a makrotörténeti elemzéshez használja. Bourdieu tőke, habitus és mező fogalmi segítségével elemzi a társadalmi struktúrákat és azok reprodukcióját (Bourdieu, 1986; 1990). A mezők

mozaikszerűen építik fel a társadalmi valóságot, saját logikáikkal és hierarchiáikkal, amelyek révén a tudományos közösségek is működnek (Bourdieu, 2000). Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete a globális kapitalizmus és az egyenlőtlenségek strukturális kritikáját kínálja (Éber, 2019). A kritikai pszichológia számára Bourdieu és Wallerstein gondolatai alapvető keretet biztosítanak. A fejezet ezért rámutat, hogy a pszichotudományok történeti és társadalmi beágyazottságának vizsgálata nem nélkülözheti a multidiszciplináris megközelítést, amely a tudományt a társadalmi, gazdasági és kulturális kontextusokkal összhangban értelmezi. Ez a komplex megközelítés lehetővé teszi a tudományos gyakorlatok árnyalt elemzését.

4.1 Szocio-kulturális viszonyok feltérképezése

A fejezet Pierre Bourdieu mezőelméletét alkalmazza a pszichotudományok társadalmi beágyazottságának vizsgálatára, ennek segítségével mélyebb betekintést nyújtva a szociális struktúrák és az egyéni cselekvések összefüggéseibe. A mezőelméleti perspektíva hozzájárul annak megértéséhez, hogy a pszichotudományos mező milyen más tudományos és nem-tudományos mezőkkel áll kapcsolatban. Bourdieu elmélete szerint a társadalmi valóságot különböző mezők alkotják, amelyek saját belső szabályrendszerrel és hierarchiával rendelkeznek (Bourdieu, 2000). Ezek a mezők – például a tudományos, kulturális vagy gazdasági mező – az egyének és csoportok közötti interakciók színterei, ahol a szereplők különböző tőkékért és hatalmi pozíciókért versengenek. A tőke Bourdieu keretrendszerében lehet gazdasági, társadalmi vagy kulturális. Ezek különböző módokon járulnak hozzá az egyén társadalmi helyzetéhez és cselekvési lehetőségeihez (Bourdieu, 1986). Míg a gazdasági tőke pénzügyi erőforrásokat, jövedelmet és tulajdont jelent, addig a társadalmi tőke a kapcsolatokon és hálózatokon keresztül működik. A kulturális tőke az edukációban, a nyelvi kompetenciák és a kulturális kódok ismeretében nyilvánul meg, amely szorosan kapcsolódik az egyén szociokulturális hátteréhez. Ezek a tőkeformák egymással kombinálva és egymásba alakíthatóan határozzák meg az egyének és csoportok helyzetét a társadalomban.

A mezőelmélet központi fogalma a habitus, amely a társadalmi szereplők mélyen gyökerező szokásainak, attitűdjeinek és döntési mintáinak rendszere (Bourdieu, 1990). A habitus többek közt az egyéni ízlésben és életstílusban jelenik meg, melyek mentén az egyén társadalmi pozíciójával összhangban hozza döntéseit. Bourdieu továbbá a szimbolikus hatalom jelentőségére hívja fel a figyelmet, amely a társadalmi normák és értékek látszólag természetes és megkérdőjelezhetetlen elfogadásán alapul (Bourdieu, 1991). Ez a hatalom a társadalmi hierarchiák fenntartását és legitimálását szolgálja, miközben a mindennapi gyakorlatokon keresztül erősíti meg a privilégiumokat és egyenlőtlenségeket. A pszichotudományok mezőjében Bourdieu

elmélete lehetőséget ad arra, hogy megértsük a tudományos ismeretek termelését és értékelését befolyásoló belső dinamikákat és külső társadalmi tényezőket. Az egyetemi képzések például nemcsak szakmai tudást közvetítenek, hanem a mező specifikus szabályainak és elvárásainak internalizálásában is szerepet játszanak, ezáltal meghatározva a tudományos közösségek működését. Azaz a mezőelmélet megmutatja, hogy a pszichotudományok – és általában a tudományos gyakorlatok – nem függetlenek a társadalmi és kulturális kontextustól. A tőke, habitus és szimbolikus hatalom fogalmainak alkalmazása segít feltárni ezeket a tendenciákat, lehetővé téve a tudományos és társadalmi struktúrák közötti kapcsolatok kritikai vizsgálatát (Bourdieu, 1991; 2000).

4.1.2 Pszichotudományok a mezőelmélet értelmezésében

Bourdieu mezőelmélete alapján a pszichotudományok is autonóm mezőként értelmezhetők, amely saját belső logikával, normákkal és hierarchiákkal rendelkezik, összefonódva a társadalmi és kulturális valósággal (Bourdieu, 1999; Fáber, 2009). A pszichotudományos mező működését a szakmai szereplők által kialakított szabályok, valamint az erőforrásokért folyó versengés határozza meg. Ezen a mezőn belül is megfigyelhetők a tőke különböző formái, amelyek meghatározzák a szakemberek közötti hierarchiát. A gazdasági tőke például a tudományfinanszírozás révén biztosítja a kutatásokhoz szükséges anyagi feltételeket, ösztöndíjak vagy technológiai eszközök formájában. A kulturális tőke a szakmai tudást és elismertséget foglalja magában: egy kutató, aki széleskörű publikációs tevékenységet folytat és aktívan részt vesz a szakmai közösségben, nagyobb befolyásra tehet szert a mező alakításában. A társadalmi tőke pedig a szakmai kapcsolatok és hálózatok fontosságára mutat rá, amelyek hozzáférést biztosítanak további erőforrásokhoz és lehetőségekhez (Bourdieu, 1990).

A mező belső dinamikájának megértésében központi szerepet játszik a szimbolikus hatalom, amely meghatározza, hogy mely ismeretek és gyakorlatok válnak legitimáttá a pszichotudományok területén. Például a vezető pszichológiai folyóiratok döntései befolyásolják, hogy mely kutatási eredmények és módszerek kerülnek reflektorfénybe, miközben más irányzatokat marginalizálnak (Bourdieu, 1991). Ezen kívül a szakemberek habitusa, azaz mélyen gyökerező szokásrendszerük és attitűdjeik, meghatározza, hogy milyen kutatási kérdéseket és módszereket tartanak relevánsnak. Egy kritikai pszichológiában szocializálódott kutató például a társadalmi igazságosság és hatalmi viszonyok vizsgálatát helyezi előtérbe, míg egy biológiai pszichológiai megközelítést követő szakember az agyi folyamatokra és genetikai tényezőkre koncentrál. Ez a habitus nemcsak az egyéni kutatói preferenciákat formálja, hanem a mező tudományos gyakorlatainak és diskurzusainak alakulására is hatással van (Bourdieu, 1999).

A pszichotudományos mező működése szoros összefüggésben áll más társadalmi mezőkkel, például a társadalmi normák és értékek változásával. A mentális egészséggel kapcsolatos tabuk oldódása például növelte az érdeklődést a szorongás és depresszió kutatása iránt, ami új terápiás megközelítések és kutatási irányok megjelenéséhez vezetett. A társadalmi normák és technológiai fejlődés alakítják a pszichotudományok fejlődési irányát, és növelhetik a kutatási finanszírozási lehetőségeket is, ahogy a mentális egészség fontossága egyre szélesebb körben elismerést nyer (Bourdieu, 1990; 1991). Bourdieu mezőelmélete alapján tehát a pszichotudományok dinamikus, társadalmilag beágyazott területként értelmezhetők, ahol a belső szabályok, a tőkeformák birtoklása és a külső társadalmi hatások kölcsönhatása formálja a tudományos gyakorlatokat, diskurzusokat és fejlődési irányokat.

4.2 Gazdaságtörténeti szempontok feltérképezése

Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete a globális társadalmi-gazdasági folyamatok és struktúrák megértéséhez nyújt integrált keretet, különös figyelmet fordítva a centrum-, periféria- és félperiféria-országok közötti egyenlőtlen erőforrás-elosztás hatására (Wallerstein, 1974; 2010). Az elmélet a kapitalista világrendszer történeti dinamikáját és jelen működését vizsgálja, kiemelve, hogy a gazdasági kapcsolatok és hatalmi struktúrák hogyan formálják az egyes társadalmak fejlődési pályáját. A pszichotudományokra alkalmazva a világrendszer-elmélet segít megérteni, hogy ezek a tudományos diszciplínák nem izolált rendszerek, hanem globális gazdasági és társadalmi rendszerekbe ágyazottak, ezen keresztül tükrözve és befolyásolva a világgazdasági struktúrákat.

Wallerstein elmélete a gazdasági egyenlőtlenségek történelmi gyökereire helyezi a hangsúlyt, például a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetre, a gyarmatosításra és a globális kereskedelem kialakulására (Wallerstein, 1974). A centrum-országok, például az Egyesült Államok, Németország és Japán, fejlett gazdasági és technológiai infrastruktúrájuk révén a világrendszer centrum országai, azonban pozíciójukat a periféria-országok, mint Kenya vagy Banglades, nyersanyag-kitermelésén és alulfizetett munkáján keresztül tudják fenntartani. A félperiféria-országok, mint például Brazília és Magyarország is, köztes pozíciót foglalnak el: miközben a centrumországok gazdasági és politikai befolyása függőségben tartja őket (például multinacionális vállalatok dominanciája vagy hitelfelvételi kényszer révén), versenyt folytatnak a periféria-országokkal az alacsonyabb költségű termelésért és a globális piacokon való érvényesülésért (Chirot, 1977; Wallerstein, 2010). A világrendszer hierarchiája nemcsak gazdasági, hanem kulturális és tudományos téren is érvényesül. A centrum-országok határozzák meg a tudományos normákat és trendeket, miközben a

periféria- és félperiféria-országok gyakran függenek ezek technológiai transzfereitől és tudományos hálózataitól (Robertson és Lechner, 1985).

A vilárendszer-elmélet alkalmazása a pszichotudományok területén arra tud rámutatni, hogy a globális rendszerek miként alakítják a tudományos paradigmákat és kutatási prioritásokat. A centrum-országok által meghatározott trendek, például a mentális egészség stigmatizációjának csökkenése és a technológiai innovációk térnyerése, új lehetőségeket nyitottak a kutatások számára, míg a periféria országok esetében az új irányzatok gyakran a helyi igények figyelmen kívül hagyásával jelennek meg (Wallerstein, 1990/91; Böröcz, 1992). A vilárendszer-elmélet egyik gyakori kritikája ugyanakkor a gazdasági determinizmus, azaz, hogy a gondolati iskola a politikai, kulturális és társadalmi tényezők összetettségét háttérbe helyezi a gazdasági vonatkozásokhoz képest. Az elmélet alkalmazásának kiterjesztése multidiszciplináris megközelítéssel, például a mezőelmélet diverzifikált tőkefogalmával, ugyanakkor lehetőséget kínál a disszertációban a fenti dinamikák átfogóbb értelmezésére (Bergesen, 1985; Pieterse, 1988). Így a gazdaságtörténeti és vilárendszer-elméleti megközelítések alkalmazása hozzájárulhat a pszichotudományok globális fejlődésének és társadalmi beágyazottságának mélyebb megértéséhez.

4.2.1 A tudományosság alakulása a vilárendszer tükrében

Az alfejezet a tudományos diszciplínák fejlődését vizsgálja vilárendszer-elméleti keretben, különös tekintettel Robert Wuthnow elemzésére. A tudomány vilárendszer-elméleti keretben sem izolált jelenségként létezik, hanem a globális gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok részeként formálódik, miközben azok alakulására is hatással van. A vilárendszer strukturális keretei, például a centrum-periféria viszony, mélyen meghatározzák működését, a tudás termelését, annak legitimitását és eloszlását.

A tudományos forradalom példái, mint Kopernikusz, Kepler, Galilei és Newton munkássága, rávilágítanak, hogy a kora újkori tudományok fejlődése szorosan összekapcsolódott az európai politikai decentralizációval és gazdasági expanzióval a 16.-17. században. Az egymással versengő európai államok nemcsak finanszírozási forrásokat biztosítottak, hanem támogatták a tudományos mobilitást és az új ötletek terjedését. Azaz a politikai pluralizmus a tudományos diskurzus sokszínűségét, módszertani innovációkat, valamint a kutatók közötti nemzetközi együttműködést is ösztönözte (Wuthnow, 1979; Merton, 1970).

A vilárendszer centrumállamai, mint Anglia és Franciaország, kedvező gazdasági helyzetük révén váltak a tudományos innovációk központjaivá, miközben a periféria- és félperiféria-országok erőforrásai gyakran a centrum fejlődését szolgálták, például gyarmati nyersanyagok (pamut, cukor) és lokális tudások

(mezőgazdasági technikák, orvosi ismeretek) formájában. Ez a központ-periféria struktúra nemcsak a gazdaságra, hanem a tudományos gyakorlatokra és a paradigmák meghatározására is kihatott. A centrumországok tudományos intézményei domináns szerepet játszottak a kutatási normák, nyelvek és metodológiák globalizálásában, amely tovább erősítette pozíciójukat a tudományos közösségekben. Mindez rámutat, hogy a centrumországok dominanciája nemcsak a gazdasági erőforrások kihasználásában, hanem a tudományos normák meghatározásában és a szakmai hierarchiák kialakításában is megnyilvánul, ami korlátozza a perifériás és félperifériás régiók tudományos autonómiáját és innovációs képességét. Mindez hozzájárul a pszichotudományok globális egyenlőtlenségeinek jobb megértéséhez és a regionális diszciplináris kihívások feltárásához.

4.2.2 Tudományos üvegplafon egy hazai példán keresztül

Az alfejezet egy magyarországi példa elemzésén keresztül mutatja be a félperiféria országaira jellemző strukturális akadályokat a tudományos közösségekben belül. Kende Anna - az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának (ELTE PPK) egyetemi tanára, a Pszichológiai Intézet igazgatója és a Szociálpszichológia Tanszék vezetője - és munkatársai az Európai Szociálpszichológiai Társaság (EASP) működését vizsgálták, kiemelve a közép- és kelet-európai kutatók alulreprezentáltságát és az őket érintő diszkriminációs mechanizmusokat. A kutatás rávilágított arra, hogy a „tudományos üvegplafon” jelensége hogyan akadályozza a félperiféria kutatóit abban, hogy teljes jogú tagként integrálódjanak a globális tudományos közösségbe (Nyúl et al., 2021).

A kutatás feltárja, hogy a közép- és kelet-európai kutatók nehezen jutnak hozzá erőforrásokhoz, ritkán kerülnek vezető pozíciókba, és kevésbé láthatóak a nemzetközi szinten. A nyelvi korlátok, az angol nyelv dominanciája, valamint az anyagi források hiánya tovább mélyítik a regionális egyenlőtlenségeket. A nyugat számára kevésbé ismert országokban tevékenykedő kutatók felé gyakori az elvárás, hogy többletmagyarázatot nyújtsanak kérdésfeltevéseik relevanciájáról. Ez különösen igaz akkor, ha a kutatási témák regionális kontextushoz kötődnek, amelyeket a globális tudományos közösség kevésbé ismer, épp ezért kevésbé is tart fontosnak. Ezzel szemben a centrumországok kutatói előnyös helyzetben vannak, mivel számukra a publikációs normák könnyebben érthetőek: az angol nyelv ismerete, valamint a nemzetközi tudományos hagyományokhoz való hozzáférés elősegíti, hogy kutatásaikat gyorsabban és kevesebb akadállyal fogadják el a szakmai közösségekben. A tudományos üvegplafon jelenség példája a kutatási eredmények megjelentetésének nehézsége. Kende és munkatársai kutatása bár rámutatott az EASP belső egyenlőtlenségeire, az eredményeket a társaság nem osztotta meg szélesebb körben, így a kutatóknak külön erőfeszítéseket kellett tenniük az adatok publikálására. Ez az eset szemlélteti, hogy a tudományos közösség nemcsak a tudás termelésének

terepe, hanem hatalmi harcok színtere is, ahol a centrum és periféria közötti viszonyok kihatnak a tudományos legitimációra és az egyéni karrierutakra (Radó, 2022; Nyúl et al., 2021).

4.2.3 A pszichotudományok makrotörténete

A fejezet a pszichotudományok történeti fejlődését a világrendszer centrum-periféria logikájának keretében elemzi, rámutatva arra, hogy a diszciplína fejlődése és intézményesülése szoros kapcsolatban állt a világgazdasági struktúrák, erőforráselosztás és politikai változások által meghatározott egyenlőtlenségekkel. A centrumországok, mint Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, kedvező gazdasági, politikai és tudományos infrastruktúrájuk révén váltak a pszichológia fejlődésének motorjaivá, miközben a félperifériás és perifériás országok erőforrásai és tudományos eredményei gyakran a centrum érdekeit szolgálták (Pléh, 2008; Greenwood, 2015).

Németország decentralizált tudományos rendszere például elősegítette a kutatási versenyt, és Wilhelm Wundt lipcsei laboratóriuma révén a pszichológia korai intézményesülésének központjává vált (Wuthnow, 1979). Ezzel szemben Franciaországban a filozófiai és humanisztikus hagyományok uralták a pszichológiát, míg Nagy-Britanniában a gyarmatbirodalmi érdekek szervesen befolyásolták a tudományos kutatás irányát, különösen a kolonizált népek kategorizálásában és adminisztratív kontrolljában (Drayton, 2000; Linstrum, 2016). A világháborúk időszakában a centrumországok a pszichológia katonai és ipari alkalmazására összpontosítottak, amely az alkalmassági tesztek, rehabilitációs módszerek és csoportdinamikai kutatások területén hozott áttöréseket (Greenwood, 2015; Foucault, 2003b). Az Egyesült Államok Army Alpha és Army Beta tesztjei, valamint Kurt Lewin és Samuel Stouffer munkássága a világháborúk idején erősítette meg az amerikai pszichológia globális dominanciáját, ami a háború után a behaviorizmus és később a kognitív pszichológia révén vált meghatározóvá (Sommer, 2012; Greenwood, 1999). A félperifériás országokban, mint Magyarország és a Szovjetunió, a háborúk és a politika változásai jelentős akadályokat gördítettek a tudományos fejlődés elé. Magyarországon például a pszichoanalízis korai sikerei ellenére a politikai üldöztetések és gazdasági instabilitás megakadályozták a diszciplína tartós fejlődését, a két világháború közötti időszakban a zsidó származású tudósok marginalizációja jelentős tudományos veszteségeket okozott (Erős, 2007; Kovai, 2016).

A hidegháború során az Egyesült Államok és a Szovjetunió a világrendszer kétpólusú struktúrájában eltérő módon használta a pszichológiát. Az USA-ban a tudomány a katonai-ipari komplexum részévé vált, ahol a behaviorizmus dominanciáját a kognitív pszichológia váltotta fel, amely egyben a pszichotudományok globális paradigmáját is nagyban befolyásolta (Greenfield, 1977; Mandler, 2002). A Szovjetunió

pszichológiája ezzel szemben a társadalom egyenlősítő projektjének eszközévé vált, ám az ideológiai ellenőrzés és a nyugati tudományos közösségtől való elszigeteltség akadályozta fejlődését (Bloch és Reddaway, 1977). Magyarország szovjet befolyás alatt szintén az állami ideológiához igazodott, ennek hatására az 1950-es évek elején a szovjet politika hatására a tudomány művelését betiltják, s bár a tilalmat feloldják pár lven belül, az majd csak az 1960-as évektől, a hruscsovi reformok idején kezd újraéledni (Kovai, 2016). A rendszerváltás után Magyarország gyorsan alkalmazkodott a nyugati tudományos standardokhoz, ám a félperifériás státuszából eredő kihívások, mint az alulfinanszírozottság és a nemzetközi tudományos közösségben betöltött marginális helyzet, továbbra is fennmaradtak (Pléh, 2023). Az állami támogatás visszaszorulása miatt a magánpraxisok száma jelentősen nőtt, míg az támogatott szolgáltatások elérhetősége szűkült (Túry és Harmatta, 2006).

A fejezet rávilágít arra, hogy a világrendszer centrum-periféria struktúrái a pszichotudományok fejlődését mind történeti, mind intézményi szinten meghatározták. A centrumországok dominanciája nemcsak a tudományos paradigmák és normák kialakításában volt meghatározó, hanem a periféria és félperiféria országainak tudományos közösségeire is mélyreható hatást gyakorolt, amelyek máig küzdenek az integrációért és az önálló tudományos identitás megőrzéséért.

5. Empirikus Esettanulmányok

5.1.1 Módszertani alapvetések

Az ötödik fejezet célja a korábbi makrotörténeti elemzések kiegészítése az empirikus esettanulmányok bemutatásával, amelyek a hazai pszichotudományok működésének mikrotörténeti megközelítést kínálnak. Ez az irány a nagy léptékű struktúrák és folyamatok mellett az egyedi események, közösségek és személyek részletes elemzésére fókuszál, lehetővé téve a kontextuális dinamikák mélyebb megértését. Az esettanulmányok épp ezért nemcsak illusztratív eszközként szolgálnak, hanem alkalmasak a nagyobb társadalmi és tudományos struktúrák dinamikájának feltárására is. Azaz az esettanulmány olyan kvalitatív módszer, amely egy adott jelenséget annak kontextusában vizsgál, lehetővé téve új hipotézisek megfogalmazását és a statisztikai megközelítések által elérhetetlen összefüggések feltárását (Csabai, 2018). Az esettanulmányok módszertana szorosan kapcsolódik a kvalitatív kutatási hagyományhoz és annak konstruktivista episztemológiai alapjaihoz. A konstruktivista megközelítés szerint a tudás társadalmilag konstruált, mivel a valóságot az egyének saját perspektívájukon keresztül értelmezik (Ponterotto, 2005). Ez a megközelítés szemben áll például a pozitivista hozzáállással, amely a vizsgált tárgy objektív és mérhető

dimenzióit részesíti előnyben. A pszichotudományokban a pozitívista paradigma elsődlegessége – különösen az Egyesült Államok pszichológiájának behaviorista és kognitív hagyományainak hatására – a kvantitatív módszerek dominanciáját eredményezte. Ez az irányzat azonban nehezen ad számot a pszichológiai jelenségek szubjektív és kontextuális dimenzióiról. Ezeket a kvalitatív módszerek képesek feltárni. A grounded theory módszertana például kiváló példa az esettanulmányok és a kvalitatív terepvizsgálatok kombinációjára, amely az induktív adatelemzés révén lehetővé teszi a komplex jelenségek több szempontú vizsgálatát (Glaser & Strauss, 1967). Ez a módszer egyúttal hidat képezhet a különböző tudományterületek között, elősegítve a pszichotudományok interdiszciplináris jellegét. Az utóbbi időben nemzetközi szinten, de mára a hazai pszichotudományos kutatásokban is egyre nagyobb figyelmet kapnak a kvalitatív módszerek, amit például az ELTE PPK Kvalitatív Pszichológia Kutatócsoportjának munkája és a *Kvalitatív pszichológia kézikönyv* megjelenése is tükröz intézményi szinten (Rácz et al., 2023).

A pozitívista és konstruktivista megközelítések előnyei és hátrányai gyakran ütköznek egymással, de integrált alkalmazásuk – például a kevert módszertani keretben – képes átfogóbb képet nyújtani a vizsgált jelenségekről. A kvantitatív és kvalitatív módszerek kombinációja, amely az objektív mérési eredményeket a szubjektív tapasztalatokkal egészíti ki, különösen hasznos a pszichotudományokban, ahol a komplex társadalmi jelenségek vizsgálata sokszor multidimenzionális megközelítést igényel (Rácz et al., 2023). A trianguláció mint módszertani stratégia továbbá lehetővé teszi, hogy a különböző megközelítések egymást alátámasszák, és a kutatási eredmények megbízhatóságát növeljék. Például a társadalmi egyenlőtlenségek pszichológiai hatásainak kutatásában a kvantitatív adatok segítenek feltárni az egyenlőtlenségek mértékét, míg a kvalitatív interjúk mélyebb betekintést nyújtanak az érintettek egyéni tapasztalataiba és megküzdési stratégiáiba.

A fejezet a továbbiakban két konkrét esettanulmányt tárgyal, amelyek a hazai pszichotudományos gyakorlatok működését vizsgálják eltérő szempontok szerint. Az első esettanulmány a Nevelési Tanácsadó intézményrendszerének történeti és tematikus elemzését végzi, az 1960-as évektől napjainkig, míg a második esettanulmány a pszichológia oktatásának jelenkori működését elemzi egy etnográfiai kutatás keretében, különös tekintettel az oktatás materiális feltételeire és azok hatásaira a képződő pszichológusokra. Ezzel az esettanulmányok igyekeznek láthatóvá tenni azokat az infrastrukturális, intézményi és kulturális tényezőket, amelyek a pszichotudományos tudás termelését alakítják. Az empirikus esettanulmányok elemzése révén a tézis nemcsak a hazai pszichotudományos gyakorlatokat mutatja be, hanem reflektál a módszertani és episztemológiai keretekre is, amelyek alakítják azokat. Az esettanulmányok tanulságai és a módszertani

megközelítések integrációja révén a tézis hozzájárul a pszichotudományok elméleti és gyakorlati gazdagításához, egyúttal reflektálva a tudományos tudás termelésének strukturális feltételeire.

5.1.2 A disszertáció módszertana

Az első esettanulmány a Nevelési Tanácsadók történeti és intézményi kontextusára koncentrált, dokumentumelemzés és félig strukturált interjúk révén feltárva az intézmény működésének politikai, gazdasági és társadalmi kölcsönhatásait. Az elemzés célja a tanácsadók szakmai gyakorlatainak és kihívásainak mélyebb megértése. A második esettanulmány a bourdieui mezőelmélet alapján rekonstruálja az oktatási mező működését fókuszcsoporthoz beszélgetések segítségével, különös figyelmet fordítva az oktatásban résztvevők véleményeire és tapasztalataira. Míg az első történeti perspektívát alkalmaz, addig a második az etnográfia kvalitatív eszköztárát helyezi előtérbe. Mindkét esettanulmány célja a pszichotudományos mező dinamikáinak, kölcsönhatásainak és szubjektív reprezentációinak feltárása. Ezzel a disszertáció multidiszciplináris módszertani designt követ, amely a pszichológia, intézménytörténet, tudományozsziológia és etnográfia kvalitatív eszközeit ötvözi. Kiemelt módszerek:

Félig strukturált interjúk

A résztvevők szubjektív élményeit és nézeteit feltáró félig strukturált narratív interjúk biztosították, hogy a kutatási alanyok saját szavaikkal adjanak hangot véleményeiknek (Willig & Stainton-Rogers, 2017). Az interjúk különösen alkalmasak voltak az intézményi gyakorlatok szubjektív dimenzióinak vizsgálatára, valamint a gazdasági és politikai tényezők szakmai tapasztalatokra gyakorolt hatásainak elemzésére.

Fókuszcsoporthoz beszélgetések

A második esettanulmányban fókuszcsoporthoz interjúk kerültek alkalmazásra, amelyek lehetővé tették a résztvevők közötti interakciók és dinamikák vizsgálatát (Rácz, 2023). A 4-8 fő részvételével zajló beszélgetések során feltárt vélemények és tapasztalatok az oktatási mező működésének árnyaltabb értelmezését tették lehetővé. A csoportos dinamika kiemelten fontos volt az egyéni és kollektív reprezentációk elkülönítésében.

Interpretatív Fenomenológiai Analízis (IPA)

Az IPA az interjúk és fókuszcsoporthoz beszélgetések adatainak elemzésére szolgált, lehetővé téve a résztvevők tapasztalatainak és azok szociális kontextusának mélyreható vizsgálatát (Smith et al., 2009). Az IPA idiografikus megközelítése különösen alkalmas volt a pszichológiai mező működésének egyéni perspektívákon keresztüli elemzésére. Az első esettanulmány az IPA kódolási technikáit alkalmazta a Nevelési

Tanácsadók történeti változásainak feltárására, míg a második az oktatási mező résztvevőinek élményeit vizsgálta.

Dokumentumelemzés

A kutatás dokumentumelemzést is alkalmazott, amely a Nevelési Tanácsadók működésére vonatkozó szakmai irányelvek, jogszabályok és oktatási dokumentumok áttekintésére irányult (Neuendorf, 2017). Ez a módszer különösen hasznosnak bizonyult az intézményi változások nyomon követésében, valamint a trianguláció révén az interjúk és fókuszcsoportok során szerzett adatok megerősítésében.

Etikai megfontolások

A kutatás minden szakaszában kiemelt figyelmet fordítottak az etikai normák betartására. A résztvevők a szükséges tájékoztatás mellett beleegyezésüket adták a kutatásban való részvételhez, a GDPR előírásainak megfelelő adatkezelési protokollok alkalmazása mellett. Az anonimitás és adatbiztonság érdekében az interjúk során gyűjtött információkat kódolt formában kezeltem. A kutatási protokollokat az Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság (EPKEB) hagyta jóvá, biztosítva a kutatás jogi és etikai tisztaságát.

A disszertáció kvalitatív módszertana szisztematikusan integrálja az interjúk, fókuszcsoportos beszélgetések, IPA és dokumentumelemzés eszközeit. Ez a multidiszciplináris megközelítés lehetővé tette a pszichotudományos mező komplex dinamikájának, valamint a résztvevők tapasztalatainak árnyalt vizsgálatát.

5.2 A Nevelési Tanácsadók tündöklése és bukása

Az esettanulmány a hazai pszichotudományok történetében kiemelt szerepet játszó Nevelési Tanácsadók fejlődését és átalakulását vizsgálja. A "nevtanok" hálózata az 1960-as években alakult ki, a gyermeklélektan és a terápia gazdag hazai hagyományaira építve a gyerekek, serdülők és családjaik pszichológiai, nevelési és szociális problémáinak megoldására. Az eredeti célkitűzés azonban a rendszerváltás után megváltozott a gazdasági és intézményi környezet hatására. Az intézmény fő profilja a terápia helyett a diagnosztikai tevékenységek irányába tolódott, szakvélemények és diagnózisok kiállítása vált elsődleges feladatává. Az esettanulmány célja, hogy feltárja ezt az átalakulási folyamatot, és azokat a tényezőket, amelyek az intézmény jelenlegi működését meghatározzák. A vilárendszer-elmélet alkalmazásával az esettanulmány rávilágít Magyarország félperifériás pozíciójának hatásaira, amelyek a pszichológiai ellátás gyakorlatában is megnyilvánulnak. A gazdasági és társadalmi helyzet befolyásolta az intézményi átszervezések irányát, az erőforrások elosztását és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést. Az elemzés egyrészt a nevelési tanácsadók

történeti és intézményi fejlődésének társadalomtörténeti kontextusát tárgyalja, másrészt a pszichotudományos mező belső dinamikáját és kihívásait vizsgálja.

5.2.1 Az esettanulmány módszertana

Az interjúkban az elmúlt 40 évben a Nevelési Tanácsadóknak dolgozó szakemberek tapasztalatai kerültek fókuszba, melyek az IPA módszerrel kerültek elemzésre. Míg az interjúk hírt adtak a rendszerváltás utáni időszak intézményi átalakulásairól és a szakmai munka változásairól, addig a dokumentumelemzés a hivatalos irányelvek, jogszabályok, tudományos publikációk és sajtóanyagok áttekintésével járult hozzá ezek triangulációjához, lehetővé téve az intézmény történeti fejlődésének szélesebb kontextusba helyezését. A kutatás során kilenc szakemberrel készült interjúk, köztük pszichológusokkal, gyógypedagógusokkal és szociális munkásokkal. A hólabda mintavétel segítségével kiválasztott alanyok a rendszerváltás időszakának és az azóta bekövetkező változásoknak közvetlen tanúi voltak. A dokumentumelemzés szisztematikusan vizsgálta a nevelési tanácsadók működésének jogi és szakmai kereteit, történeti elemzéseit és közvéleményi diskurzusait. Az adatelemzés az IPA kódolási eljárását követte, amely lehetővé tette az interjúk során megjelenő főbb témák és mintázatok azonosítását és ezek egymáshoz való viszonyainak értelmezését. A kódolási folyamat során négy fő témakört lehetett azonosítani:

Fő téma 1. A terápiás és diagnosztikai tevékenység közötti egyensúly: A kutatás rámutat, hogy a rendszerváltás után a terápiás tevékenységek háttérbe szorultak, míg a diagnosztikai profil dominánssá vált. Ez a változás nemcsak a szakmai fókuszot alakította át, hanem az ellátott csoportokra gyakorolt hatásokat is új dimenzióba helyezte.

Altémák

- **Pszichoanalitikus hagyományok:** A kezdeti időszakban a pszichoanalitikus megközelítések formálták a szakmai gyakorlatot, amelyek jelentős mértékben meghatározták az intézmény terápiás orientációját.
- **Terápiás munka változásai:** Az intézményi átszervezések és gazdasági nyomások hatására a terápiás beavatkozások háttérbe szorultak, miközben a diagnosztikai tevékenység került előtérbe.
- **A pszichoterápiás megközelítés marginalizációja:** A pszichoterápiás munka háttérbe szorulása nemcsak a szakmai prioritásokat, hanem a szolgáltatások minőségét is befolyásolta.

Fő téma 2. Állami szerepvállalás és centralizáció: A rendszerváltás hatására az intézmények autonómiája csökkent, miközben a gazdasági racionalizáció és a források szűkössége rontotta az ellátás minőségét és

hozzáférhetőségét. Az intézményi átszervezések a multidiszciplináris team-munka dinamikáját is befolyásolták.

Altémák

- **Intézményi átszervezések:** Az állami központosítás folyamata átalakította az intézmény működésének kereteit, csökkentve a helyi szakmai döntéshozatal lehetőségeit.
- **A szakmai munka átalakulása:** Az intézményi struktúrák változása a szakemberek közötti kooperációt és a multidiszciplináris team-munka hatékonyságát is érintette.
- **Gazdasági háttér:** A gazdasági racionalizáció nyomása csökkentette a szociális szolgáltatások elérhetőségét, ami különösen érzékenyen érintette a hátrányos helyzetű csoportokat.

Fő téma 3. Szakmai attitűdök és generációs különbségek: A szakemberek attitűdjei jelentősen változtak a rendszerváltás során bekövetkező átszervezésekkel párhuzamban. Az idősebb generációk elkötelezettek maradtak a közszolgáltatások iránt, míg a fiatalabb generációk egyre inkább a magánszektor felé fordultak. Ez a tendencia a közszolgáltatások munkaerőhiányát eredményezte, miközben növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Altémák

- **A rendszerváltás és piacosodás hatása:** A pszichológiai ellátás piacosodása növelte a magánszektor vonzerejét, ami súlyosbította a közszolgáltatások munkaerőhiányát.
- **Szakmai elköteleződés:** Az idősebb generációk továbbra is elkötelezetten szolgálták a közszektor, részben a korábbi szakmai közösségek és hagyományok, például a Faludi szombatok hatására.
- **A fiatalok kiábrándultsága:** A magánszektor irányába történő elmozdulás mögött az alacsony fizetések, az intézményi körülmények és a szakmai perspektívák hiánya áll.
- **Intézményi körülmények és infrastruktúra:** A rossz infrastruktúra és a forráshiány tovább rontotta a szakemberek közszektorbeli munkavégzési motivációját.

Fő téma 4. Marginalizált csoportok hozzáférése: A gazdasági racionalizáció és az intézményi átszervezések tovább mélyítették a szociális szektor problémáit. Az ellátáshoz való hozzáférés nehézségei különösen a hátrányos helyzetű csoportokat érintették, akik számára a diagnosztikai fókusz gyakran szegregációhoz vezetett.

Altémák

- **Szociális célkitűzések:** Az intézmények társadalmi érzékenysége és annak csökkenése a gazdasági racionalizáció hatására.
- **Párhuzamok a közoktatással:** Az oktatási rendszerek átszervezésének hatása a gyermekek problémáinak kezelésére.
- **A diagnosztikai profil problémái:** A diagnosztikai tevékenységek túlsúlya és a hátrányos helyzetű gyermekek szegregációjának összefüggései.
- **A gyermekkori traumák hatásai:** Az intézményi átalakulások következtében a gyermekek traumáinak hosszú távú kezelése is háttérbe szorult.

5.2.2 Az esettanulmány történeti kontextualizációja

Az esettanulmány történeti kontextualizációja bemutatja a Nevelési Tanácsadók kialakulását és működését meghatározó társadalmi, politikai, valamint tudományos folyamatokat, kezdve a gyermeklélektan magyarországi hagyományainak kialakulásától a szocializmus időszakán keresztül egészen a pszichológia rehabilitációjáig. Már a 19. század végétől megfigyelhető, hogy számos kontinentális és angolszász ország igyekezett intézményes keretek között gondoskodni a gyermekek jólétéről. Ez a tendencia a 20. század második felére erősödött meg, amikor a szocioökonómiai, fizikai, kognitív vagy pszichés hátrányokkal élő gyermekek támogatása közpolitikai kérdéssé vált, előmozdítva számos állami és nem állami szolgáltatás létrejöttét (Levine & Levine, 2010).

A gyermeklélektan és a pszichoanalízis hazai megalapozása a Budapesti Iskolához köthető, amely Ferenczi Sándor, Bálint Mihály és más prominens analitikusok munkásságán keresztül jelentős szerepet játszott a csecsemőkori és gyermekkori fejlődés megértésében nemcsak hazánkban, hanem az emigráció révén a nemzetközi tudományos szinten is. Az *Országos Gyermekvédő Liga* és a *Pszichoanalitikus Egyesület* által működtetett intézmények a gyermekkori problémák diagnosztikai és terápiás kezelésében is úttörőnek számítottak. Lázár Klára 1930-as évekbeli munkássága például rámutatott arra, hogy a gyermekek neurotikus tünetei gyakran a szülői elhanyagolásból erednek, nem pedig organikus, fiziológiai problémákból (G. Lázár, 1933). A második világháború után a pszichológia jelentős átalakuláson ment keresztül Magyarországon. Az államszocialista rezsim a pszichológiai tudást a társadalmi problémák kezelésének eszközeként kívánta használni (Lechner, 1919; Nyírő, 1939). Az *Országos Neveléstudományi Intézet* (ONI) létrehozása a pszichológia és pedagógia egyesítése révén a fenti folyamat támogatására jött létre. Az ONI 1950-es megszüntetése és vezetőinek politikai marginalizálása azonban súlyos csapást mért a hazai pszichotudományos közösségre (Knausz, 2006; Sáska, 2008). Az 1960-as évektől, különösen Sztálin halála

után, a pszichológia rehabilitációs folyamaton ment keresztül Magyarországon is. Az új társadalmi reformok során létrejött intézmények, például a Nevelési Tanácsadók, lehetővé tették a gyermekpszichológiai szolgáltatások országos kiterjesztését. A *Budapesti Orvosi Egyetem I. Számú Gyermekklinikája* és a "Faludi" néven ismert *Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet* fontos szerepet játszottak a gyermekpszichoterápia intézményi alapjainak megteremtésében (Horányi, 2019). Az 1968-as rendelet, amely hivatalosan is megalapította a budapesti nevelési tanácsadókat, az állami közpolitikai döntések és a szakmai kezdeményezések találkozásának eredménye volt.

A gyermekpszichológia fejlődése egyben egységes szakmai képzés és irányelvek kialakításával is járt. A "Faludi" nemcsak a gyermekpszichológiával foglalkozó szakemberek gyakorlati képzésében játszott úttörő szerepet, hanem a pszichoanalitikus hagyományok továbbvitelében is, amely jelentős ellenállási pontot jelentett a Kádár-korszak ideológiai nyomásával szemben (Nemes, 1997). Az intézményben szervezett informális képzések és szemináriumok hozzájárultak a hazai pszichológiai közeg egészének szakmai és szellemi megújulásához, miközben lehetőséget adtak a szakemberek közötti szoros együttműködésre és a pszichológiai gyakorlat fejlesztésére. A Nevelési Tanácsadók hálózata a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésében is jelentős szerepet játszott. Az intézmények lehetőséget nyújtottak a gyermekpszichológiai szolgáltatások szélesebb társadalmi rétegek számára való elérésére, miközben a szakmai munka integrálta a diagnosztikai és terápiás megközelítéseket. Ezek az intézmények nemcsak a gyermek- és ifjúságpszichológia területén váltak meghatározóvá, hanem a szélesebb szociális ellátórendszer alapvető elemévé is, hosszú ideig elősegítve a társadalmi mobilitást, enyhítve a társadalmi feszültségeket. A Nevelési Tanácsadók fejlődése tehát nemcsak a pszichológiai tudás hazai fejlődésének kiemelkedő példája, hanem a társadalmi reformok sikeres megvalósításának eszköze is volt.

5.2.3 A Tanácsadók működése

A Nevelési Tanácsadók működésének kezdeti időszaka a szakmai csapatmunka és a társadalmi beágyazottság szoros összefonódását példázza. Az intézmény eredeti célja nem csupán az egyéni problémák kezelése volt, hanem azok szélesebb társadalmi és közösségi kontextusban történő értelmezése is. A nevtanok olyan fejlesztő központokként működtek, amelyekben pszichológusok, gyermekorvosok, fejlesztőpedagógusok és szociális munkások integrált csapatként dolgoztak együtt (Álláspontok, 2008, 399. o.). A Nevelési Tanácsadók országos hálózata az önkormányzatok által nyújtott alapvető egészségügyi ellátás részévé vált, és hivatalosan ingyenes hozzáférést biztosított a lakosság számára. Az elméleti lefedettség ellenére azonban a szolgáltatások területi egyenlőtlensége már a kezdetektől problémát jelentett, különösen vidéken. Ennek

ellenére az intézmények előnyei között szerepelt, hogy könnyen elérhetőek és nem stigmatizálóak voltak, ami különösen a társadalmi periférián élők számára nyújtott segítséget (Mile és Kiss, 2019). A szervezeti kultúrát ekkor a multidiszciplináris együttműködés jellemezte. A különböző szakmák képviselői közötti rendszeres volt a kommunikáció, például heti esetmegbeszélések formájában. Az integrált megközelítés révén az egyes esetek kezelésébe gyakran bevonták a családokat, iskolákat és más helyi intézményeket, például a védőnői hálózatot és az oktatási intézményeket. Ez a modell nemcsak a diagnosztikai munka minőségét javította, hanem a terápiás folyamatok hatékonyságát is növelte (Szvatkó, 2008). A Tanácsadók célcsoportját elsősorban az iskolai alulteljesítéssel, viselkedési problémákkal vagy beilleszkedési nehézségekkel küzdő gyerekek alkották. A beavatkozásokat általában rövid távú felmérések és tanácsadások formájában valósították meg, de szükség esetén hosszabb távú terápiákra is sor került. Az intézmények emellett különös figyelmet fordítottak a szülőkkel és tanárokkal folytatott konzultációkra és csoportfoglalkozások szervezésére, amely során az érintettek támogató közegben oszthatták meg tapasztalataikat és nehézségeiket (Gergely et al., 2020; Képics és Eörsi, 2023). Az egyes Tanácsadók működése ugyanakkor jelentős eltéréseket mutatott a földrajzi és társadalmi kontextus függvényében. Ennek ellenére a szakmai közösségek – például a Nevelési Tanácsadók Országos Munkacsoportja – törekedtek a hálózat egységesítésére, szakmai irányelvek kidolgozására és a rendszeres tapasztalatcserére, ami hozzájárult a szakmai fejlődéshez az egész országban (Horányi, 2019).

A rendszerváltás alapvető változásokat hozott a Nevelési Tanácsadók működésében, amely az egész szociális ellátórendszert érintő átalakulás része volt. A demokratizációs folyamat és a piacgazdaságra való áttérés az állami fenntartású intézmények átszervezésével járt. Ez nemcsak strukturális, hanem szemléletbeli változásokat is eredményezett a tanácsadók működésében, amelyek a profiljukat és hatékonyságukat egyaránt befolyásolták (Horányi, 2019). A nevtanok a gyermekek szükségleteire multidiszciplináris csapatok segítségével kívánt reagálni, a rendszerváltás azonban megszakította ezt az együttműködési modellt a források átcsoportosításával és a piacorientált szemlélet megjelenésével (Gergely et al., 2020). Az 1990-es években a tanácsadók működését egyre inkább a közoktatási rendszer elvárásai kezdték meghatározni. Ez a változás fokozatosan áthelyezte a hangsúlyt a prevenció és pszichoterápiás szemléletről a diagnosztikai és teljesítményfókuszú megközelítésekre. A profilváltás nemcsak a szakmai autonómiát csökkentette, hanem az ellátás minőségét is befolyásolta (Képics & Eörsi, 2023). A szakemberek körében általános tapasztalatként jelent meg, hogy a multidiszciplináris teamek szétesése jelentős kommunikációs akadályokat és hatékonyságcsökkenést eredményezett (Álláspontok, 2008, 402.o.). Az intézményi átalakulásokat súlyosbította a forráshiány. A korábban biztosított állami támogatások jelentős csökkenése miatt a tanácsadók egyre inkább pályázati forrásokra és önkormányzati finanszírozásra kényszerültek. A centralizáció

is tovább rontotta az intézmények helyzetét, különösen a 2013-as *Klebsberg Intézményfenntartó Központ* (KLIK) létrehozása után. Az intézményi irányítás áthelyezése az önkormányzatoktól az államhoz egységesebb, ám bürokratikusabb működést eredményezett, ami gyakran lassította a mindennapi tevékenységeket és hátráltatta a gyors reagálást a helyi szükségletekre (EMMI, 2013). A forráshiány és a bürokratikus nehézségek kombinációja hosszú várólistákat és alulfinanszírozott működést eredményezett (Gergely et al., 2020). Az egykori terápiás szemléletet felváltotta az iskolai teljesítmény korrekciójára és a diagnosztikai kategóriák alkalmazására épülő megközelítés. Ez nemcsak a tanácsadók alapvető funkcióját torzította el, hanem hozzájárult a szakmai kiégés elterjedéséhez is a szektorban (Álláspontok, 2008, 404.o.). Ennek ellenére a Nevelési Tanácsadók továbbra is jelentős szerepet játszanak a gyermekek pszichológiai támogatásában, még ha a korábbi komplex szemléletet nem is mindig tudják érvényesíteni.

5.2.4 Az eset elemzése

1. A nevelési tanácsadóknál folytatott munka jellegzetességei: A pszichoterápiától a diagnosztikáig

A Nevelési Tanácsadók munkáját kezdetben a pszichoanalitikus hagyományok határozták meg. Ez a megközelítés a gyermek teljes személyiségére fókuszált, figyelembe véve érzelmi, gondolati és belső világát. A tanácsadók nemcsak a gyermekkel, hanem a szülőkkel és a közvetlen környezettel is szoros kapcsolatot alakítottak ki, csoportos módszereket alkalmazva a családi problémák kezelésére (Horányi, 2019). Az intézmények kezdeti célkitűzései között a komplex terápiás megközelítés állt, azonban az idő múlásával a diagnosztikai és adminisztratív tevékenységek kerültek előtérbe. Ezt a változást részben a nemzetközi irányelvek, például a DSM-IV részképesség- és tanulási zavarokkal kapcsolatos 1994-es bevezetése, részben pedig a nevtanokon belül a gyógypedagógiai paradigma előretörése idézte elő (Gergely et al., 2020). A rendszerváltás és az azt követő időszak jelentős változásokat hozott. A nevtanok iránt megnövekedett érdeklődés várólistákat eredményezett, a terápiás ülések gyakoriságát tehát csökkenteni kellett, ami gyakran a kezelés hatékonyságának rovására ment. Az angolszász pszichoterápiás módszerek, például a kognitív viselkedésterápia bevezetése új lehetőségeket nyitott a gyorsabb és hatékony eljárások felé, ez azonban tovább erősítette a diagnosztikai megközelítés dominanciáját (Álláspontok, 2008, 399.o.). A diagnosztizáló szakértői bizottságok szerepe ezzel párhuzamosan felértékelődött, azonban, ahogy az egyik adatközlő megjegyezte, a bizottságok működése sok esetben önkényes volt, mivel sok intézményben hiányoztak a megfelelő diagnosztikai eszközök (Mile és Kiss, 2021; Nevelési Tanácsadó egykori vezetője, 2023).

Az átszervezés és a finanszírozási problémák a folyamatot felerősítették. Egy 2022-es felmérés szerint a tanácsadóknak dolgozó szakemberek munkájának közel felét a szakvélemények kiadása és a tesztelés teszi ki. Eközben a családok oldaláról az ellátáshoz való hozzáférést tovább nehezítik a várólisták, amelyek, különösen a vidéki településeken, több mint egy évi időt is jelenthetnek (Kepics és Eörsi, 2023). A mélyebb terápiás beavatkozást igénylő eseteket jelenleg a gyermekpszichiátriára küldik, ugyanakkor itt is hosszú a várakozási idő. Ez a helyzet különösen súlyos azok számára, akik azonnali segítségre szorulnának (Kepics és Eörsi, 2023). Az interjúk alapján a szakemberek úgy vélik, hogy a pszichoterápiás és diagnosztikai megközelítések közötti egyensúly hiánya csökkenti a tanácsadóknak folyó munka hatékonyságát. Az egyik adatközlő megfogalmazásában a tanácsadók „szakvélemény-gyárakká” váltak, ahol a gyermekközpontú szemléletet felváltotta a mechanikus és adminisztratív munkavégzés. A fentiek fényében a Nevelési Tanácsadók profilja alapvetően átalakult, ami nemcsak az ellátás minőségét érinti hátrányosan, hanem hosszú távon a szakemberek kiegészítéséhez és az intézmények által nyújtott szolgáltatások társadalmi elfogadottságának csökkenéséhez is vezethet.

2. Intézményi átszervezések: helyi intézményekből centralizált szolgáltatás

A Nevelési Tanácsadók átalakulása és a centralizált irányítás bevezetése alapvető változásokat hozott az intézményrendszer működésében. A központi irányítás és az egységes szakmai protokollok célja az volt, hogy egységes közszolgálati rendszert hozzanak létre. Ugyanakkor a centralizált struktúra negatívan befolyásolta az ellátás minőségét, valamint gyengítette a helyi intézmények közötti korábban kialakított együttműködéseket (Álláspontok, 2008, 404.o.). Korábban a Nevelési Tanácsadók szakemberei intenzív kapcsolatot tartottak fenn az iskolákkal, óvodákkal és más lokális intézményekkel, amelyeket rendszeresen látogattak. Ezek az interakciók nemcsak szakmai együttműködést, hanem személyes kapcsolatokat is építettek, lehetővé téve a gyermekek fejlődésének és jólétének folyamatos nyomon követését. Az iskolaérettség és más korai fejlesztési szükségletek felismerésében ezek a kapcsolatok kulcsfontosságúnak bizonyultak (Álláspontok, 2008). A centralizáció azonban a megnövekedett adminisztrációs terhekkel és a döntéshozatali folyamatok átláthatatlanságával korlátozta ezt a fajta együttműködést. A Nevelési Tanácsadók teamekben működtek, amelyek multidiszciplináris megközelítéssel dolgoztak. Pszichológusok, gyógypedagógusok, logopédusok és szociális munkások összehangolt munkája a gyermek és családja teljes élethelyzetére kiterjedt. Ez a rendszerszemlélet tette lehetővé, hogy az egyes gyermekek problémáit a társadalmi, oktatási és egészségügyi kontextusban értsék meg, és megfelelő beavatkozási stratégiákat dolgozzanak ki (Nevelési Tanácsadóknak dolgozó gyógypedagógus, 2023). Az intézményi átszervezések azonban jelentősen csökkentették a teamek

autonómiáját, korlátozva a korábban jellemző bázisdemokratikus döntéshozatalt és a szakmai alapú innovációt (Kepics és Eörsi, 2023).

A rendszerváltást követő gazdasági racionalizálás és a centralizáció a szakmai struktúrák fragmentálódásához vezetett. Például a családsegítők önállósodása és az iskolapszichológusok leválasztása csökkentette a szakemberek közötti együttműködés hatékonyságát. Emellett a tanácsadók egyre inkább gyógypedagógiai profilt kaptak, miközben a pszichológusok és gyógypedagógusok közötti bérkülönbségek belső konfliktusokat eredményeztek (Gergely et al., 2020). Az állami döntéshozók számára a Nevelési Tanácsadók profilja gyakran nehezen értelmezhető volt a pedagógiai és egészségügyi ellátás határterületén. A reformok fő mozgatórugója nem szakmai, hanem gazdasági racionalizálás volt, amely gyakran vezetett a multidiszciplináris megközelítés és a feltáró terápiás munka háttérbe szorításához. Ennek következtében a hátrányos szocioökonómiai helyzetű gyerekek, akik számára a tanácsadókat eredetileg létrehozták, még nehezebben fértek hozzá a szolgáltatásokhoz (Álláspontok, 2008, 403.o.).

3. A szakemberek attitűdjének változásai

A Nevelési Tanácsadók egyik legsúlyosabb problémája jelenleg a pszichológushíány, amely különös ellentmondást mutat azzal, hogy a pszichológiai képzés az egyik legnépszerűbb Magyarországon (Kovai, 2022). Az anomália hátterében a rendszerváltáskor meginduló piacosodási folyamat áll, amelynek során a pszichológiai ellátás jelentős része kikerült az állami rendszerből. Az 1990-es évek elején, az államszocializmus bukása után, az egészségügyi és szociális intézményrendszerek radikális átalakuláson mentek keresztül. A pszichológiai szolgáltatások területén ez a magánpraxisok térnyerését eredményezte, amelyek jobb pénzügyi és szakmai autonómiát kínálnak, mint az állami rendszer (Kovai, 2022).

A piacosítás következtében a pszichoterápiás ellátás nagy része kikerült az állami finanszírozású intézményekből, mivel azok egyre kevésbé voltak vonzóak a frissen végzett pszichológusok számára, akik a magánszektorban jobb bérezést és szakmai lehetőségeket találtak. Az állami szektor erőforráshiánya ma is arra ösztönzi a pályakezdő szakembereket, hogy inkább a magánpraxis felé forduljanak, ahol magasabb jövedelemre és nagyobb szakmai autonómiára tehetnek szert (Kepics és Eörsi, 2023). A fiatalabb generáció számára mindez létkérdés is, hiszen a pszichológusképzés jelenleg igen költséges: a posztgraduális képzések, módszerspecifikus tanfolyamok és szakmai továbbképzések jelentős anyagi terhet rónak a friss diplomásokra, miközben az állami támogatás e téren minimális (Gergely et al., 2020). Az állami intézmények munkaerőhiánya és az infrastruktúra hiányosságai különösen a vidéki tanácsadók esetében súlyosak. A pályakezdő pszichológusok többsége, amennyiben állami intézményben helyezkedik el, inkább a fővárosi

intézményeket preferálja (Gergely et al., 2020). A vidéki tanácsadók munkaerőhiánya mindeközben a rendszer túlterheltségét és hosszú várólisták eredményeznek, ami jelentősen csökkenti az ellátás hozzáférhetőségét.

4. A hozzáférés nehézségei és az osztályhelyzet

A Nevelési Tanácsadók kezdetben olyan átfogó állami ellátást kínáltak, amely figyelembe vette a gyerekek kognitív és érzelmi fejlődési szükségleteit, valamint társadalmi körülményeiket (Kovai, 2015). Az intézmények alapvető célkitűzése a társadalmi felelősségvállalásra és érzékenységre épült (Gergely et al., 2020). Azonban a gazdasági racionalizálás érdekében végrehajtott intézményi átszervezések jelentősen korlátozták ezt az eredeti szemléletet. A hosszú várólistákra válaszul a szülők egyre inkább a magánellátás felé fordulnak, ez azonban a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódásához vezet, hiszen az alacsony szocioökonómiai státuszú családok számára ezek a szolgáltatások megfizethetetlenek. Ez a helyzet különösen élesen mutatja, mennyire nélkülözhetetlenek a Nevelési Tanácsadók által nyújtott ingyenes szolgáltatások a legkiszolgáltatottabb rétegek számára. A diagnosztikai és terápiás munka közötti egyensúly elvesztése tovább rontotta a helyzetet. Míg a rendszerváltás előtt a tanácsadók feltáró jellegű pszichoterápiát biztosítottak a speciális nevelési igényű gyermekek számára, addig a mai rendszerben a diagnosztikai fókusz dominál. Ez különösen problematikus azokra a gyerekekre nézve, akik problémái nem pusztán organikus eredetűek, hanem komplex társadalmi és pszichológiai tényezők együttes hatásának következményei (Álláspontok, 2008).

Az oktatási rendszerben megjelenő szegregáció és társadalmi egyenlőtlenségek szorosan összefüggnek a pszichológiai jóléttel. Az alacsony szocioökonómiai státuszú családok gyermekei gyakran fokozott stressznek vannak kitéve, amely jelentős hatással van fejlődésükre. Az Adverse Childhood Experiences (ACE) kutatások rávilágítottak, hogy a gyermekkori traumák – mint a családon belüli erőszak vagy anyagi bizonytalanság – hosszú távon is negatív hatást gyakorolnak az egyén mentális és fizikai egészségére (Eörsi és Kepics, 2020). Az SNI (speciális nevelési igények) státusz túlzott alkalmazása, amely gyakran a társadalmi státusz tükröződése, tovább növelte a hátrányos helyzetű gyerekek szegregációját az oktatási rendszerben (Berkovits és Oblath, 2008). A gyermekkori traumák és a társadalmi egyenlőtlenségek közötti kapcsolat megértése kiemelten fontos a Nevelési Tanácsadók működésének újragondolásában, hiszen ezek az intézmények egykor élen jártak a prevencióban és a komplex megközelítések alkalmazásában. Az ACE kutatások és az SNI státusz elemzése alapján világos, hogy a korai intervenció és a megelőzés kulcsfontosságú lehet a felnőttkori egészségügyi és társadalmi problémák enyhítésében. Ez az irányvonal azonban csak akkor valósulhat meg, ha a gyermekek mentális jóllétét támogató állami intézmények nagyobb teret kapnak az ellátásban.

5.3 A magyarországi pszichológusképzés etnográfiai vizsgálata

Az esettanulmány célja a magyarországi pszichológusképzésben érvényesülő társadalmi, gazdasági és történeti hatások feltérképezése, valamint a diszciplína résztvevőinek nézetei és tapasztalatai alapján a képzés szerkezetének és kihívásainak bemutatása. A vizsgálat a bourdieu-i mezőelmélet keretében elemzi a pszichológusképzés intézményi kereteit, rámutatva a hallgatók szakmai szocializációjára és a képzés során kialakuló stratégiákra. A kutatás fókuszcsoporthoz tartozó interjúk, dokumentumelemzés és nyilvános fórumok alapján tárja fel mindezt.

Az adatforrások

1. **Fókuszcsoporthoz tartozó interjúk:** A hallgatók által megosztott tapasztalatok rávilágítottak a képzés során kialakuló kihívásokra, mint például az idő- és pénzügyi ráfordítások jelentőségére, valamint a szakmai gyakorlat és az elhelyezkedési lehetőségek közötti egyensúlyra. A 2021 és 2022 között lebonyolított interjúk Budapesten, Debrecenben, Pécsen és Szegeden készültek, 5-6 fős csoportokban.
2. **Nyilvános fórumok és beszélgetések:** Az események, mint például egy 2017-es hallgatói fórum és egy 2020-as kerekasztal-beszélgetés, betekintést nyújtottak a pszichológusképzés szerkezetének aktuális problémáiba és a szakmai közösség hivatalos nézeteibe.
3. **Dokumentumelemzés:** Az egyetemi curriculumok, jogszabályok és online statisztikák elemzése átfogó képet nyújtott a képzési rendszer struktúrájáról.

5.3.2 Adatelemzés

Az adatelemzés itt is az IPA módszertani keretét követi, amely az interjúkban részt vevő hallgatók tapasztalatainak és nézeteinek részletes feltárását teszi lehetővé (Alase, 2017; Smith et al., 2022; Ráczi et al., 2023). Az IPA a pszichológusképzésben részt vevők helyzetének és stratégiáinak megértésére fókuszál, különös tekintettel a szakmai identitás kialakulására és a képzési struktúrában betöltött szerepükre.

Kategóriák és fő témák

Az adatok kódolása során négy fő témakört azonosítottam, amelyek az interjúalanyok tapasztalatainak és nézeteinek kulcsfontosságú területeit fedik le. Ezek a következők:

Főtéma 1. Képzésbe történő befektetések: Az első témakör a hallgatók anyagi és szakmai szempontjait vizsgálja a felsőoktatási képzéshez való hozzáférés és a pályaválasztás szempontjából. A gazdasági és kulturális

tőke szerepe itt kiemelkedő.

Altémák

- **Illúziók az oktatásban:** A “mindenki egyenlő esélyekkel indul” illúziója a képzésben.
- **A pszichológusképzés kihívásai:** Az idő- és pénzügyi terhek hatása a hallgatók pályorientációjára.
- **A képzés hatása a szakmai pályafutásra:** A tanulmányi tapasztalatok és körülmények befolyása a szakmai kilátásokra.

Főtéma 2. Egyetemi képzéshez való viszony: A második témakör a hallgatók egyetemi képzéshez való hozzáállását, a képzési rendszer hiányosságait és azok következményeit tárja fel.

Altémák

- **A képzés struktúrája:** A szak- és módszerspecifikus képzésekhez kapcsolódó szabályozások és hozzáférési akadályok.
- **Anyagi terhek:** Az önköltséges képzések finanszírozása és azok hatása a karrierre.
- **Pályaválasztási motivációk:** A pályaválasztási álmok és a valós lehetőségek ütközése.
- **Gyakorlati tapasztalatok:** A gyakorlati képzés korlátozottsága és alternatív megoldások, például szakkollégiumok szerepe.
- **Piaci logikák:** Az egyetemen elsajátított ismeretek és a piaci elvárások konfliktusa.

Főtéma 3. A pszichológusképzés összefüggése és az állami ellátórendszer kihívásaival: Ez a témakör a képzés és az állami ellátórendszer kapcsolatát, valamint a piaci szféra előtérbe kerülésének okait vizsgálja.

Altémák

- **Állami kapacitáshiány:** Az állami egészségügyi rendszer korlátozott kapacitása és annak hatása a szakmai gyakorlatra.
- **Piacosodás:** A magánszektor előnyei és vonzereje a képződő szakemberek számára.
- **Speciális képzési szükségletek:** Az állami és piaci szférában való elhelyezkedést meghatározó módszerspecifikus képzések.

Főtéma 4. Társadalmi kérdésekhez való viszony: Az utolsó témakör a pszichológusképzés és a társadalomtudományi kérdések kapcsolatát vizsgálja.

Altémák

- **Társadalmi érzékenység az oktatásban:** A társadalmi kérdések és a hallgatók elméleti és gyakorlati tapasztalatainak viszonya.
- **Tömegképzés hatása:** A hallgatók által „tömegképzésként” definiált jelenség problémái.
- **Szakmai gyakorlat korlátai:** A hallgatók lehetőségei a társadalmilag diverz csoportokkal való gyakorlati tapasztalatok megszerzésére.

A tematikus elemzés során a fő témák és altémák kódolása után táblázatos formában rögzítettem az adatokat. Ez lehetővé tette az egyezések és eltérések rendszerezett összehasonlítását az egyes fókuszcsoportok és események között. Az adatok triangulációja – a fókuszcsoportos interjúk, nyilvános fórumok és dokumentumelemzés összevetése – megerősítette az eredmények érvényességét és hitelességét.

5.3.2 Az esettanulmány történeti kontextualizációja

A rendszerváltás következtében Magyarország politikai és gazdasági rendszere radikális átalakuláson ment keresztül, amely kihatott a pszichológusképzésre és az alkalmazott pszichológia területére is. Az egypártrendszer demokratikus átalakulása és a piacgazdaság térnyerése a pszichológiai intézményrendszert is újraprendezte. A pszichológia területe a szovjet tudományosság korábbi standardjaitól fokozatosan a nyugati paradigmák felé fordult, a piacosodás pedig diverzifikálta az alkalmazott pszichológiai gyakorlatokat. A rendszerváltást megelőző két évben vette kezdetét a klinikai pszichológiai képzés, továbbá létrejön a pszichoterapeuta szakvizsga és a módszerspecifikus képzések rendszere a szakma professzionalizációja miatt. Füredi János és Tringer László kezdeményezésére létrejött háromfázisú képzési modell propedeutikai, klinikai, és módszerspecifikus szakaszokkal. Az akadémiai képzés mellett a gyakorlati fázis az egészségügyi és szociális ellátórendszerrel összefonódva működött. A módszerspecifikus képzéseket a korábbi félinformális műhelyekből kialakult szaktársaságok szervezték, mint például a *Magyar Családtérapiás Egyesület* vagy a *Csoportanalitikus Kiképző Társaság*. A rendszerváltás gazdasági és intézményi átszervezéseinek okán azonban az állami egészségügy és a pszichoterápia finanszírozása jelentősen visszaesett. Az állami támogatás csökkenése miatt sok pszichoterápiás osztály és klinikai műhely megszűnt, különösen vidéki területeken, ami egyben megtizedelte a gyakorlatot biztosító helyek számát. Az 1980-as évek közepén Budapest még 15 kórházi pszichoterápiás osztályt működtetett, míg mára mindössze 3 maradt fenn (Harmatta, 2019). Ez a jelentős csökkenés drámai hatással volt az állami pszichoterápiás ellátás elérhetőségére, valamint a képzésben részt vevő hallgatók klinikai gyakorlatára. Az így kialakuló űrt a '90-es években megjelent magánpraxisok igyekeztek pótolni, amelyek azonban a piaci verseny logikája mentén működnek. Az egyre csökkenő számú államilag finanszírozott gyakorlati helyekért jelentős verseny alakult ki a hallgatók között, a piaci alapon

működő pszichoterápiás egyesületek által szervezett képzések pedig további anyagi terhet rónak a hallgatókra, amely a tehetség, de erőforráshiányos jelentkezők számára komoly akadályt jelentett. A pszichológusképzés résztvevői számára a „jó szakemberré válás” nemcsak az egyéni tehetség és elhivatottság kérdése, hanem nagymértékben függ az állami, piaci és szakmai közösségi kényszerektől. Az önköltséges képzések és a piaci szemlélet miatt a képzés során a szociális szempontok háttérbe szorulnak. Ez a helyzet tovább nehezíti az állami ellátórendszer helyzetét, mivel a korábban elérhető pszichoterápiás szolgáltatások megszűnésével párhuzamosan a szakmai utánpótlás biztosítása is veszélybe kerül. Az intézményi hiányosságok és a piaci szférába történő elmozdulás révén a pszichológia egyre inkább a fizetőképes kereslethez igazodik. A fentiek alapján a pszichológusképzés és a szakmai identitás alakulása szorosan összefonódik az állami és piaci szférák dinamikájával, amelyek jelentős hatást gyakorolnak a képzésben részt vevő hallgatók szakmai lehetőségeire és kilátásaira.

5.3.3 Az eset elemzése

1. A képzésbe történő befektetések: szakmai vagy anyagi szempontok?

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekben a hallgatók gyakran említették, hogy az egyetemi jelentkezéskor a választásukat nem kizárólag szakmai szempontok határozták meg, hanem olyan anyagi tényezők is, mint a lakhatás költségei, az egyetem földrajzi elérhetősége és a képzés finanszírozása. Ma Magyarországon hat pszichológiát oktató egyetem közül választhatnak a hallgatók, ezek különböző oktatási fókuszúak: egyesek a gyakorlati tapasztalatokra helyezik a hangsúlyt, mások az önismeret elmélyítésére vagy a kutatási készségek fejlesztésére. Mégis sokan úgy érezték, hogy a szakmai preferenciáik másodlagosak az anyagi korlátokhoz képest. A társadalmi egyenlőtlenségek nem csupán az egyetemválasztásnál jelennek meg, hanem a képzés alatt is meghatározzák a hallgatók lehetőségeit. Az átörökölt gazdasági és kulturális tőke befolyásolja, hogy ki mennyire képes kihasználni az egyetem által nyújtott lehetőségeket, például hogy valaki részt tud-e venni önköltséges szakirányú képzéseken vagy külföldi szakmai gyakorlatokon.

A hazai pszichológusképzés egyedi jellemzője a képzés hosszú időtartama, amely magában foglalja a BA és MA képzést, majd az ezt követő szakirányú képesítések megszerzését. A képzés teljes folyamatának idő- és anyagi ráfordításai jelentős terhet rónak a hallgatókra. A módszerspecifikus képzések – például a kognitív viselkedésterápia, családterápia vagy pszichoanalízis – önköltséges formában érhetőek el, és több éves képzési időt igényelnek. Az önismereti kurzusok, szupervíziók és az ezekhez kapcsolódó egyéb képzések további jelentős költségekkel járnak, amelyeket gyakran csak a családi támogatás vagy párhuzamos munkavégzés tesz lehetővé. Az állami támogatások hiányában a szakmai fejlődés szinte kizárólag a saját anyagi erőforrásokra

támaszkodik. Ez nemcsak a hallgatók személyes anyagi helyzetére, hanem a pszichológiai mező egészére hatással van, mivel az erőforráshiányos hallgatók számára sok esetben elérhetetlenné válik az egyes szakmai irányzatokhoz való csatlakozás. A hosszú és költséges képzési folyamat miatt a hallgatók szakmai érvényesülése gyakran elválik eredeti motivációiktól. Miközben a pszichológia iránti elkötelezettségüket megőrzik, sokan kénytelenek az állami ellátórendszer helyett a magánszférában elhelyezkedni, mivel ott anyagilag fenntarthatóbb karriert tudnak építeni. Az így kialakult helyzet tovább növeli a közsféra szakemberhiányát, például az olyan területeken, mint a Nevelési Tanácsadók, iskolapszichológiai hálózatok és állami egészségügyi intézmények.

2. Szak- és módszerspecifikus képzések: kinek a felelőssége?

A bolognai rendszer szerint hároméves alapképzést (BA) és kétéves mesterképzést (MA) követően a hallgatók okleveles pszichológussá válnak, ám a képzés ezen szakaszai nem biztosítják a teljes szakmai önállóságot. A BA képzés valójában csak asszisztensi szerepkörre készít fel, az MA pedig specializált ismereteket ad, de nem kodifikálja egyértelműen, milyen feladatokra jogosít. Az ezt követő szakirányú képzések (pl. klinikai szakpszichológusi szakképzés) már kötelezővé válnak a legtöbb pszichológusi munkakör betöltéséhez, ám ezek nagyon időigényesek (2–4 év) és gyakran milliós nagyságrendű költségekkel járnak. Az ezekhez szükséges önismereti képzések, szupervíziók, valamint gyakorlati órák szintén növelik a személyes ráfordításokat. Ez a folyamat sokak számára csak stabil anyagi háttérrel valósítható meg, ami a szakmában való érvényesülés lehetőségeit szűkíti. Továbbá a szak- és módszerspecifikus képzésekhez való hozzáférés szükségessége versenyhelyzetet teremt a hallgatók között. Ez különösen azok számára nehéz, akik anyagi helyzetük miatt korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek. A hallgatók gyakran kénytelenek mellékállásokat vállalni, akár külföldön, hogy finanszírozni tudják képzéseiket. A megkérdezettek közül sok diák érezte úgy, hogy a képzési rendszer kényszerpályára állítja őket, ahol az anyagi ráfordítások határozzák meg szakmai döntéseiket. A szakmában jelenlévő moralizáló narratíva, amely egyéni kudarcként értelmezi, ha valaki bizonyos képzéseket nem végez el, tovább nehezíti a diákok helyzetét. Azaz pszichológusképzés során a hallgatók gyakran szembesülnek azzal, hogy a tudományos és piaci logika közötti ütközések meghatározzák szakmai lehetőségeiket.

3. Az állami ellátórendszer kapcsolata a pszichológusképzéssel

A pszichológusképzés tömegképzési jellege és az állami ellátórendszer gyakorlatra alkalmas helyeinek hiánya komoly kihívásokat eredményez. A klinikai pszichológiai szakirányon a diákok alacsony óraszámú gyakorlatokon vesznek részt, miközben az állami egészségügyben nincs elég pszichológusi állás a frissen végzett szakemberek számára. Évente több száz pszichológus végez, de a közsféra nem tud ennyi szakembert

foglalkoztatni, noha az igény jelentős lenne, például a hosszú várakozási idők miatt. A pszichológiai ellátás földrajzilag egyenlőtlenül oszlik el: számos vidéki területen nincs elérhető klinikai pszichológus, ami különösen az alacsony jövedelmű csoportokat sújtja. Eközben az állami támogatott pszichoterápiás lehetőségek radikálisan csökkentek, és jelenleg csak korlátozottan érhetők el. Magyarországon 215 klinikai pszichológus dolgozik az állami egészségügyben, így egy szakemberre közel 45 ezer ember jut. Az ellátás hiányosságai miatt sok pszichológus a magánszférában keres munkát, de a magánrendelések ára – alkalmanként 10-15 ezer forint – sokak számára megfizethetetlen. A lelki segítségnyújtás így egyre inkább piaci szolgáltatássá válik, amelyhez csak a tehetősebb rétegek férnek hozzá. Ez a helyzet tovább súlyosbítja a magyar lakosság mentális egészségi állapotát. A szakértők szerint az állami egészségügyi ellátásban dolgozó pszichológusok költséghatékonyabbá tehetnék az ellátást, például a szomatikus betegségek kezelésében, de a jelenlegi rendszer nem prioritizálja a pszichoterápiás kezeléseket.

4. A hazai pszichotudományok viszonya a társadalmi folyamatokhoz

A hazai pszichológusképzés és pszichotudományok helyzetét alapvetően meghatározza a történeti, társadalmi és politikai kontextus, amelyben fejlődtek. Magyarországon a pszichológia intézményesülése az 1945 utáni időszakban indult meg, amikor a félperifériás helyzet és az államszocialista politikai berendezkedés alapvetően formálta a tudományos mezőt. A gyermeklélektani kutatások révén a pszichológiai intézmények kezdetben gyorsan növekedtek, ám az 1950-es években a pszichológiát burzsoá tudományként ítélték el, ami az intézmények felszámolásához és a szakma háttérbe szorításához vezetett. Bár az 1956-os események után a pszichológia ismét teret nyert, a közéleti szerepvállalástól való távolmaradás és a terápiás fókusz dominanciája továbbra is jellemezte a diszciplínát. Az 1980-as évekre a pszichológia gyakorlati területei – például a pszichoterápia – félinformális keretek között működtek, távol az állami irányítástól, és erősen támaszkodtak nyugati szakirodalmakra és technikákra. Ez az ellenállás a hivatalos szovjet pszichológiai paradigma ellen egyben a szakma depolitizálódásához is vezetett. A rendszerváltás utáni időszakban ez a depolitizáltság megmaradt, ami a társadalmi és strukturális problémák elhanyagolását eredményezte a pszichológia oktatásában és gyakorlatában egyaránt. Ezzel párhuzamosan a mentálhigiénés ellátás fokozatosan kiszorult az állami egészségügyből, a szolgáltatások magánpraxisokba helyeződtek át, és a pszichológia egyre inkább piaci szolgáltatássá vált.

A képzés során a hallgatók elmondása alapján a társadalmi problémák és strukturális egyenlőtlenségek kevésbé jelennek meg az oktatásban. Az egyetemi tananyag inkább egy általános, tudományos emberképre koncentrált, amely nem feltétlenül reflektál érdemben reagálni a kliensek élethelyzeteiből adódó konkrét problémákra. A hallgatók gyakran érzik úgy, hogy az egyetemi képzés kevés gyakorlati készséget ad számukra,

amelyek a segítői munka során nélkülözhetetlenek lennének. A terepgyakorlatok és az emberekkel való közvetlen munka lehetőségei korlátozottak, és gyakran személyes kapcsolatok révén érhetők el. A szak- és módszerspecifikus képzések önköltséges rendszere további akadályokat állít a hallgatók elé. A képzések költségei sokszor megterhelőek, és jelentős anyagi ráfordításokat követelnek, amelyeket nem minden hallgató tud vállalni. Bár az egyetemi oktatás célja a tudományos alapok és általános készségek átadása, a szakmai előmenetel szempontjából meghatározó képzések – például a pszichoterapeuta-képzés – gyakran elérhetetlenek a szűkös állami támogatások miatt. A közsférában csökkenő számú álláshely és az alacsony fizetések miatt a frissen végzett pszichológusok egyre inkább a piaci szektorban próbálnak elhelyezkedni. Ez azonban a magánpraxis irányába tereli a szakmát, amelyhez csak az anyagilag tehetősebb kliensek férnek hozzá. Az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok így fokozatosan kiszorulnak a pszichológiai ellátásból, ami tovább mélyíti a társadalmi egyenlőtlenségeket. A hallgatók beszámolóí szerint a képzés folyamata gyakran frusztrációval jár, mivel a tudományos elmélet és a gyakorlati alkalmazás közötti szakadékot nem sikerül áthidalni.

6. Eredmények és diszkusszió

A disszertáció következtetései Ian Parker kritikai pszichológiai megállapításain alapulnak, amelyek a pszichotudományok társadalmi reflexiójának hiányára, az individuális keretben való problémakezelésre és az egyenlőtlen társadalmi struktúrák fenntartására mutatnak rá (Parker, 2007). A kutatás eredményei azt igazolják, hogy a pszichológia működését nemcsak a tudományos paradigmák fejlődése, hanem történeti, társadalmi és gazdasági folyamatok is mélyen meghatározzák. A diszciplína nem csupán a társadalom passzív szemlélője, hanem aktív alakítója is, amely a modern társadalom normáinak létrehozásában és fenntartásában játszik szerepet, például Michel Foucault „kormányozhatóság” koncepciójának keretében (Foucault, 1991).

A pszichológia társadalmi szerepvállalásának kritikája különösen a magyarországi pszichotudományok történeti és társadalmi beágyazottságát figyelembe véve nyer relevanciát. Az államszocialista időszak, valamint a rendszerváltás utáni piaci átalakulások eltérő módon alakították a diszciplína intézményi szerkezetét, szakmai prioritásait és társadalmi felelősségvállalását. Az államszocializmus alatt a pszichológia a szocialista értékekhez igazodó „jó állampolgár” nevelését célozta, míg a rendszerváltást követően a globális neoliberalizmus elvei, például az individualizáció és piaci logikák kerültek előtérbe (Böröcz, 1992; Kovai, 2017). A disszertáció hangsúlyozza, hogy ezek a változások hibrid intézményi struktúrákat eredményeztek. Ez azt jelenti, hogy az intézmények egyszerre próbálnak megfelelni a régi rendszer által meghatározott közszolgálati elvárásoknak és az új, piaci alapú logikának, miközben egyikhez sem rendelkeznek elegendő

erőforrással vagy megfelelő struktúrával. Ez a kettősség gyakran nem csak a hatékonyságot csökkenti, hanem a szakemberek számára is megnehezíti a napi munkavégzést és a hosszú távú tervezést.

Magyarország félperifériás pozíciójának következtében a pszichológia mint tudomány és mint szolgáltatás fejlődését és működését az állami erőforrások szűkössége, valamint az ebből fakadó alulfinanszírozottság határozza meg. Ez különösen az állami ellátórendszerek, például a nevelési tanácsadók, az iskolapszichológiai hálózat és a klinikai pszichológiai szolgáltatások területén jelent kihívást. Az állami finanszírozás csökkenése következtében a magánpraxisok térnyerése figyelhető meg, amelyek azonban nem minden társadalmi réteg számára hozzáférhetők. Az állami támogatás hiánya a pszichológusképzésre is kihat: a szakirányú és módszerspecifikus képzések önköltséges volta szelektálja a hallgatókat, és tovább mélyíti a társadalmi egyenlőtlenségeket.

A kutatás kiemeli, hogy a nyugati kritikai pszichológia nem alkalmazható további vizsgálódások nélkül a hazai viszonyok elemzésére, mivel az eltérő társadalmi és történeti kontextussal rendelkezik. Az államszocialista múlt, valamint a rendszerváltás utáni neoliberais átalakulás különböző társadalmi és kulturális dinamikákat eredményezett. Ezek a lokális sajátosságok megkövetelik a pszichológia helyi működési kereteinek mélyreható vizsgálatát, amihez a világszisztéma-elmélet és a mezőelmélet nyújthat hasznos elemzési eszközöket.

Limitációk és jövőbeli kutatási irányok

A disszertáció korlátozottságai közé tartozik a vizsgált minta kis mérete és a regionális kiegyenlítetlenségek. A jövőben fontos lenne nagyobb mintával és diverzebb adatközlőkkel folytatni a kutatásokat, beleértve az állami alrendszerek további vizsgálatát, mint például az iskolapszichológiai hálózat és a klinikai ellátás. A kvantitatív és kvalitatív módszerek együttes alkalmazása lehetőséget teremtene az objektivitásra törekvés és a szubjektív tapasztalatok mélyreható vizsgálatának ötvözésére.

6.2 Szakmai ajánlások

- **Az állami szerepvállalás növelése a pszichológiai ellátásban**
 - Az állami támogatások bővítése, különösen a mentális egészségügyi szolgáltatások területén, hogy ezek ne csak a tehetősebb rétegek számára legyenek elérhetőek.
 - Pszichoterápiás osztályok számának növelése az ország egész területén.
 - A közegészségügyi állások feltételeinek javítása, hogy azok vonzóbbak legyenek a pályakezdők számára.

- Egyensúly megteremtése a piaci és állami szolgáltatások között a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében.
- **Társadalmi reflexió integrálása a pszichológiai oktatásba**
 - Az oktatási programokba a társadalmi struktúrák, osztálybeli különbségek és hatalmi viszonyok elemzésének erőteljesebb beépítése.
 - A hallgatók felkészítése a hátrányos helyzetű csoportok mentális problémáinak kezelésére és a társadalmi kontextus figyelembevételére.
 - A szigorúan pszichotudományos ismeretek mellett a társadalmi reflexió és kritikus gondolkodás hangsúlyos oktatása.
- **A pszichológusképzés racionalizálása**
 - Egy rezidensi rendszer bevezetése, amely az orvosképzés gyakorlatához hasonlóan integrálná a gyakorlati képzést az egyetemi oktatásba.
 - Gyakorlati helyek számának növelése az állami és szociális intézmények bevonásával, csökkentve a gyakorlati lehetőségekért folytatott versenyt.
 - A hallgatók szakmai tapasztalatának bővítése változatos társadalmi rétegekkel való munkán keresztül.
- **Az anyagi és időbeli terhek csökkentése a képzés során**
 - A hosszú képzési idő racionalizálása, például a gyakorlati képzések hatékonyabb integrációjával.
 - Ösztöndíjak és támogatások biztosítása, amelyek csökkentik a hallgatókra nehezedő pénzügyi terheket.
 - A módszerspecifikus képzések elérhetőségének javítása, beleértve ezek állami támogatását.
- **A pszichológiai ellátás és képzés társadalmi hozzáférhetőségének javítása**
 - A mentális egészségügyi szolgáltatások elérhetővé tétele a marginalizált és hátrányos helyzetű csoportok számára.
 - A képzési programok decentralizálása, hogy vidéken is elérhetővé váljanak a pszichológusképzések, csökkentve a lakhatási és utazási költségeket.
 - A képzés és ellátás közötti kapcsolat erősítése, például a gyakornoki programok és a szociális intézményekkel való együttműködés kiterjesztésével.

Ezek az ajánlások komplex változtatásokat céloznak, amelyek a képzési rendszer, az állami és piaci szereplők, valamint a társadalmi partnerek széles körű együttműködését igénylik a pszichológiai ellátórendszer fejlesztése érdekében.

A tézisfűzetben hivatkozott irodalmak

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2020). *A felvilágosodás dialektikája: Filozófiai töredékek*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Alase, A. (2017). The Interpretative Phenomenological Analysis (IPA): A guide to a good qualitative research approach. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5(2).
- American Psychological Association. (2015). *Publication Manual of the American Psychological Association*. Washington: American Psychological Association.
- Bálint, M. (1968). *The Basic Fault: Therapeutic Aspects of Regression*. London: Tavistock.
- Berkovics, B. (2003). Foucault és Goffman - a humán tudományok működése. *Pro Philosophia Füzetek*, (36), 135–145.
- Berkovits, B., & Oblath, M. (2008). Ki nevel a végén? Rendszerváltás és értelmi fogyatékoság diskurzusai. *Anblokk*, 1(1–2), 29–41.
- Bergesen, A. (1985). The Rise of Semiotics and Its Place in Sociological Theory. *Sociological Theory*, 3(1), 36–47.
- Bloch, S., & Reddaway, P. (1977). *Psychiatric Terror: How Soviet Psychiatry is Used to Suppress Dissent*. New York: Basic Books.
- Bordo, S. (1990). Reading the Slender Body. In M. Jacobus, E. F. Keller, & S. Shuttleworth (Eds.), *Body/Politics: Women and the Discourses of Science* (pp. 83–113). New York: Routledge.
- Borgos, A., Erős, F., & Gyimesi, J. (Eds.). (2019). *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences*. Central European University Press.
- Böröcz, J. (1992). Kettős függőség és tulajdonvákuum: Társadalmi átalakulás az államszocialista félperiferián. *Szociológiai Szemle*, 2(3), 3–20.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1991). The Peculiar History of Scientific Reason. *Sociological Forum*, 6(3), 3–26.
- Bourdieu, P. (1999). The Specificity of the Scientific Field and the Social Conditions of the Progress of Reason. In M. Biagioli (Ed.), *The Science Studies Reader* (pp. 31–50). Routledge.
- Bourdieu, P. (2000). A mezők logikája. In *Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. kötet* (pp. 418–430). Új Mandátum.
- Braudel, F. (1996). *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó-Osiris Kiadó.
- Chirot, D. (1977). *Social Change in the Twentieth Century*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Csabai, M. (2018). Az esettanulmány tudománytörténeti változásai és dilemmái. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(1/3), 29–41.
- Csányi, G., Fehér, T., & Máriási, D. (2022). Kritikai pszichológia. Lélek és kapitalizmus. *Fordulat*, 31, 7–61.
- Drayton, R. (2000). *Nature's Government: Science, Imperial Britain, and the 'Improvement' of the World*. New Haven: Yale University Press.
- Éber, M. Á. (2019). A nép nevében: A populizmus új hullámának okai a neoliberais hegemonia után. *Kellék*, 61, 127–138.
- EMMI. (2013). Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 15.§(5) bekezdés módosításáról szóló 2013. évi XVII. törvény). Retrieved from <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300015.emm>
- Erős, F. (2001). *Analitikus szociálpszichológia. Történeti és elméleti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum.
- Erős, F. (2007). Lélekgyógyászat a háború szolgálatában. In *Trauma és történelem: Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok* (pp. 104–120). Budapest: József Műhely.
- Erős, F. (2016). Három pályakép a magyar szociálpszichológia történetéből. *Múltunk*, 61(4), 57–71.
- Eörsi, D., & Kepics, T. (2020). Adverse Childhood Experiences (ACE): Social and psychological factors affecting children's mental health in Hungary. *Fordulat*, 25, 112–128.
- Fanon, F. (2008). *Black Skin, White Masks*. Pluto Press.
- Ferenczi, S. (1997). *Technikai írások (1921-33)*. Budapest: Animula.
- Fisher, M. (2021). *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?* Budapest: Napvilág.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Gallimard.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. Gallimard.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Edited by Colin Gordon. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1990). *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Ford. Fázsi Anikó & Csűrös Klára. Budapest: Gondolat.
- Foucault, M. (1999). The Subject and Power. In J. D. Faubion (Ed.), *Essential Works of Foucault, 1954–1984* (Vol. 3, pp. 326–348). New York: The New Press.

- Foucault, M. (2003b). *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. New York: Picador.
- Foucault, M. (2004). *A bolondság története a klasszicizmus korában*. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Frosh, S. (2003). Psychosocial studies and psychology: Is a critical approach emerging? *Human Relations*, 56(12), 1545–1567.
- Gaztambide, D. J. (2012). „A népért való pszichoterápia”: Freud, Ferenczi és a hátrányos helyzetű emberekkel végzett pszichoanalitikus munka. *Fordulat*, (31), 183–213.
- G. Lázár, I. (1933). *Az individuum szerepe a történelemben*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266–275.
- Gergen, K. J. (1990). Toward a postmodern psychology. *The Humanistic Psychologist*, 18(1), 23–34.
- Gergen, K. J. (2001). Psychological science in a postmodern context. *American Psychologist*, 56(10), 803–813.
- Gergely, S., Kepics, Z., Pelbát, G., Puskás, É., & Fehér, T. D. (2020). A pedagógiai szakszolgálatok és a szolidaritás dilemmái. *Serdülő- és gyermek-pszichoterápia*, XVI(1), 63-85.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine.
- Ginzburg, C. (2011). *A sajt és a kukacok: Egy XVI. századi molnár világképe*. Európa Könyvkiadó.
- Greenfield, S. (1977). *The Private Life of the Brain: Emotions, Consciousness, and the Secret of the Self*. Wiley.
- Greenwood, J. D. (1999). Understanding the “cognitive revolution” in psychology. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 35(1), 1–22.
- Greenwood, J. D. (2015). Psychology in Germany. In *A conceptual history of psychology: Exploring the tangled web* (pp. 236–288). Cambridge University Press.
- Hacking, I. (2002). *Historical ontology*. Harvard University Press.
- Halbwachs, M. (2018). *Az emlékezet társadalmi keretei*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Harmatta, János (2019). A magyar pszichoterápia történetének vázlatja. In Pléh Csaba, Mészáros Judit, & Csépe Valéria (Eds.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (pp. 371-394). Budapest: Gondolat Kiadói Kör Kft.
- Holzkamp, K. (1983). *Grundlegung der Psychologie*. Campus Verlag.
- Holzkamp, K. (1991). Psychoanalysis and Marxist Psychology. In C. W. Tolman & W. Maiers (Eds.), *Critical Psychology. Contributions to an Historical Science of the Subject* (pp. 81–101). Cambridge University Press.
- Holzkamp, K. (2013). The Development of Critical Psychology as a Subject Science. In E. Schraube & U. Osterkamp (Eds.), *Psychology from the Standpoint of the Subject. Selected Writings of Klaus Holzkamp* (pp. 28-45). Palgrave MacMillen.
- Horányi, A. (2019). A Nevelési Tanácsadók fél évszázada. In Cs. Pléh, J. Mészáros, & V. Csépe (Eds.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (pp. 403–420). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Horkheimer, M. (1976). Hagyományos és kritikai elmélet. In Zs. Papp (Ed.), *Tény, érték, ideológia* (pp. 43–116). Gondolat.
- Huszár, Á. (2007). Kritikai elmélet és Marx. *Replika*, 58, 145–168.
- Kagan, C., Burton, M., Duckett, P., Lawthom, R., & Siddiquee, A. (2011). *Critical Community Psychology: Critical Action and Social Change (BPS Textbooks in Psychology)*. Chichester: BPS Blackwell.
- Kepics, Zs., & Eörsi, D. (2023). “Még létezik”: Országos felmérés a pedagógiai szakszolgálatokról. *Pszichoterápia folyóirat*, 32(2), 128–138.
- Kiss, K. D. (2021). Az embodiment-paradigma testfelfogásának jelentősége az anorexia nervosa értelmezésében és kezelésében. *Replika*, 3-4 (121-122), 83–93.
- Knausz, I. (2006). A magyar „pedológia” pere 1948–1950. In A. Borgos, F. Erős, & G. Litván (Eds.), *Mérei élet-mű* (pp. 161–181). Budapest: Új Mandátum.
- Kovai, M. (2015). Gyermekpszichológia Magyarországon 1945–1970. Avagy hová lett a pszichológiából a társadalom? *Imágó Budapest*, 4(2).
- Kovai, M. (2016). *Lélektan és politika: Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó.
- Kovai, M. (2017). Ahogy önmagunkkal bánunk – avagy mire jó a pszichológiatörténet? Csoport-pszichoterápia Magyarországon 1945–1986. *Replika*, 105, 53–68.
- Kovai, M. (2017b). 'Catching up with the West'. The Modernisation and Self-Colonializing Paradigms of Hungarian Psychology During State-Socialism. *European Yearbook of the History of Psychology*, 3, 219–234.
- Kovai, M. (2022). Mire (lehetne) jó a kritikai pszichológia? Avagy néhány gondolat a magyarországi pszichoterápiáról. *Fordulat*, 31, Lélek és Kapitalizmus, 2022/2, 63–88.
- Lechner, G. (1919). *Az iskolaérettség pszichológiája*. Budapest: Pallas Kiadó.
- Levine, M., & Levine, A. (2010). The more things change: A case history of child guidance clinics. *Journal of Social Issues*, 26, 19–34.

- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34–46.
- Linstrum, E. (2016). *Ruling minds: Psychology in the British Empire*. Harvard University Press.
- Lurija, A. R. (1976). *Cognitive development: Its cultural and social foundations*. Harvard University Press.
- Mandler, G. (2002). Origins of the cognitive (r)evolution. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 38, 339–353.
- Marcuse, H. (1990). *Az egydimenziós ember*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Martín-Baró, I. (1994). *Writings for a liberation psychology*. Harvard University Press.
- McBride, H. L., & Kwee, J. L. (2018). *Embodiment and Eating Disorders: Theory, Research, Prevention and Treatment*. New York: Routledge.
- Merleau-Ponty, M. (2006). *A látható és a láthatatlan*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Merton, R. K. (1970). *Science, Technology, and Society in Seventeenth-Century England*. Harper & Row.
- Mile, A., & Kiss, L. (2019). Pedagogical Assistance Service System in Hungary. *Humán Innovációs Szemle*, 2019(1), 66.
- Mitchell, J. (1974). Psychoanalysis and feminism. *Critical Inquiry*, 1(2), 324–346.
- Mitchell, J. (1984). *Women, the longest revolution: Essays on feminism, literature, and psychoanalysis* (pp. 287–294). New York: Pantheon.
- Moore, J. W. (2018). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. Verso Books.
- Máriási, D. (2019). A magyar pszichológia emlékezete az 1950–60-as években: Az újraintézményesülés kritikai története (Doktori értekezés). Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Máriási, D., Fehér, T., & Csányi, G. (2022). Kritikai pszichológia: Lélek és kapitalizmus. *Fordulat*, 31, 7–61.
- Nagyvárad, K., & Mátrai, Zsuzsa. (2015). Hazai és nemzetközi kutatások az egészségi állapotról. *Neveléstudomány*, 3, 70–78.
- Nemes, L. (1997). Visszaemlékezés a „Faludi”-ra. In Gy. Horányi (Ed.), *György Júlia emlékkönyv* (pp. 21–22). Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Sage.
- Nyíró, G. (1939). Szociális elme-higiene. *Népegészségügy*, 20(3), 163–179.
- Nyúl, B., Lantos, N. A., Reicher, S. D., & Kende, A. (2021). The limits of gender and regional diversity in the European Association of Social Psychology. *European Journal of Social Psychology*, 51, 800–819.
- Pancer, S. M. (1997). Social psychology: The crisis continues. In D. Fox & I. Prilleltensky (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (pp. 150–165). Sage.
- Parker, I. (2007). Critical Psychology: What It Is and What It Is Not. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 1–15.
- Parker, I. (2015). Introduction – Principles and Positions. In *Handbook of Critical Psychology* (pp. 1–9). Routledge.
- Parker, I., Georgaca, E., Harper, D., McLaughlin, T., & Stowell-Smith, M. (1995). *Deconstructing Psychopathology*. Sage.
- Peltonen, M. (2001). Clues, margins, and monads: The micro-macro link in historical research. *History and Theory*, 40(3), 347–359. <http://www.jstor.org/stable/2677970>
- Pieterse, J. N. (1988). A critique of world system theory. *International Sociology*, 3(3), 251–266.
- Pihkala, P. (2021). Eco-anxiety. In C. Krieg Parker & R. Toivanen (Eds.), *Situating Sustainability: A Handbook of Contexts and Concepts* (pp. 119–134). Helsinki University Press.
- Pléh, Csaba. (2008). *A filozófia örök témái: Történeti bevezetés a pszichológiába*. Typotex.
- Pléh, Csaba. (2023). Changes in Hungarian academic psychology after the end of “people's democracy.” *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 59, 31–44.
- Ponterotto, J. G. (2005). Qualitative research in counseling psychology: A primer on research paradigms and philosophy of science. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 126–136. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.2.126>
- Radó, N. (2022, March 31). A közép- és kelet-európai társadalomkutatóknak fájdalmasan nehéz áttörni a nemzetközi tudományos világ üvegplafonját. *Qubit.hu*. Retrieved April 6, 2024, from <https://qubit.hu/2022/03/31/a-kozep-es-kelet-europai-tarsadalomkutatoknak-fajdalmasan-nehez-attorni-a-nemzetkozi-tudomanynos-vilag-uevegplafonjat>
- Rappaport, J. (1977). *Community psychology: Values, research, and action*. Holt, Rinehart and Winston.
- Robertson, R., & Lechner, F. (1985). Modernization, globalization and the problem of culture in world-systems theory. *Theory, Culture & Society*, 2(3), 103–117.
- Rose, N. (1979). The psychological complex: Mental measurement and social administration. *Ideology & Consciousness*, 5, 5–68.
- Rose, N. (1990). *Governing the Soul. The shaping of the private self*. London, New York: Routledge.
- Rose, N. (1996). *Inventing our selves: Psychology, power, and personhood*. Cambridge University Press.
- Rose, N. (1999). *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge University Press.
- Rose, N., & Miller, P. (2008). *Governing the present: Administering economic, social and personal life*. Wiley.
- Showalter, E. (1987). *The female malady: Women, madness, and English culture, 1830–1980*. Penguin Books.
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method, and research*. Sage.
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2022). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method, and research* (2nd ed.). Sage.

- Solnit, R. (2009). *A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster*. Viking Penguin.
- Sommer, A. (2012). Psychological research and the origins of American psychology: Hugo Münsterberg, William James, and Eusapia Palladino. *History of the Human Sciences*, 25(2), 23–44.
- Szász, T. (1978). *The Myth of Mental Illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct*. Harper Perennial.
- Szvatkó, J. (2008). Nevelési tanácsadók és a társadalmi igazságosság. *Pedagógiai Szemle*, 58(3–4), 89–102.
- Tanyi, A. (2009). A frankfurti iskola és 1968. *Fordulat*, 6, 8–32.
- Teo, T. (Ed.). (2014). *Encyclopedia of critical psychology*. Springer.
- Teo, T. (2021). History and systems of critical psychology. In *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. Oxford University Press.
- Tolman, C. W. (2003). *Psychology, Society and Subjectivity: An Introduction to German Critical Psychology*. Routledge.
- Túry, F. (2004). Anorexia és bulimia: az evés zavarai a mindennapos gyakorlat szemszögéből. *Hippocrates*, 4, 110–114.
- Túry, Ferenc, & Harmatta, János. (2006). A hazai pszichiátria helyzete és aktuális problémái. *LAM*, 16(10), 833–838.
- Vigotszkij, L. S. (1979). Internalization of Higher Psychological Functions. In *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes* (pp. 52–57). Harvard University Press.
- Wallerstein, Immanuel. (1974). *The modern world system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the 16th century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel. (1990/91). A XX. századi szocialista kísérletről. *Eszmélet*, 8, 105–120.
- Wallerstein, Immanuel. (2010). *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. L'Harmattan.
- Willig, C., & Stainton-Rogers, W. (2017). *The SAGE handbook of qualitative research in psychology* (2nd ed.). Sage.
- Wuthnow, R. (1979). The emergence of modern science and world system theory. *Theory and Society*, 8(2), 215–243.